

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRKÇE EĞİTİMİ BİLİM DALI

KAZAKİSTAN ORTAOKUL 7, 8, 9
EDEBİYAT DERS KİTAPLARINDAKİ
ABAYKUNANBAYEV'İN METİNLERİNİN
DEĞER İLETİLERİ BAKIMINDAN
İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Aisaule TURATOVA

Danışman

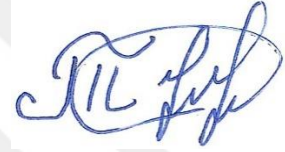
Doç. Dr. M. Abdullah ARSLAN

Erzincan 2020

TEZ BİLDİRİMİ

“Kazakistan Ortaokul 7.8.9 Edebiyat Ders Kitaplarındaki Abay Kunanbayev’in Metinlerinin Değer İletileri Bakımından İncelenmesi” isimli “Yüksek Lisans” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Aisaule TURATOVA

**KAZAKİSTAN ORTAOKUL 7, 8, 9 EDEBİYAT DERSİ
KİTAPLARINDAKİ ABAY KUNANBAYEV'İN METİNLERİNİN DEĞER
İLETİLERİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ**

Aisaule TURATOVA

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2020

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mahmut Abdullah ARSLAN

ÖZET

Edebiyat dersinin amacı, öğrencilerin okuma, yazma ve konuşma-dinleme becerilerinin yanında, bir yandan da ders kitabında bulunan metinler aracılığı ile öğrencilerin duyuşsal bilgilerine seslenmek, duygu, değer, düşünce ve davranışlarının gelişmesini sağlamaktır. Özellikle, çalışma örneklemimizi oluşturan ortaokul öğrencilerin edebi eserlerle tanışacağı, onları kavrayacağı ve onlarla kültür dünyasını geliştireceği dönemdir. Bu bağlamda ders kitapları, eğitim-öğretim sürecine kılavuzluk eden en önemli ve ulaşılabilir kaynaklardır.

Bu araştırmanın amacı, ortaokul 7,8,9.sınıf Kazak edebiyatı ders kitaplarındaki Abay Kunanbayev eserlerinin hangi değerlere sahip olduğunu ortaya koymaktır.

Bu çalışma, Kazak kültüründe önemli bir yere sahip Abay'ın edebiyat ders kitaplarında yer alan metinlerinde hangi değerleri ilettiğini tespit ederek ortaokul öğrencilerinde ne tür değerlerin kazandırılması istendiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Alan yazında, ders kitaplarının karşılaştırmalı incelemesine yönelik çeşitli çalışmalar olmasına rağmen Kazakistan ortaokul düzeyindeki edebiyat ders kitabının Abay metinleri üzerine karşılaştırmalı incelemesi daha önce yapılmamış olması da

Çalışmanın önemli olduğu niteliğini taşımaktadır. Çalışma, var olan bir durumu belge incelemeye dayalı bir biçimde betimlediği için nitel veri analizi tekniklerinden yararlanılarak gerçekleştirilen betimsel bir çalışmadır.

Verilerin toplanmasında nitel araştırma yönteminden doküman analizi deseni kullanılmıştır. Çalışma dokümanını, ortaokul düzeyindeki 7, 8, 9 sınıflar için üç ayrı Kazak Edebiyatı ders kitabı oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Abay Kunanbayev, Kazak edebiyatı, değerler, Kazakça ders kitabı.

**INVESTIGATION OF ABAY KUNANBAYEV'S TEXTS IN THE 7,8,9TH
GRADE LITERATURE COURSE BOOKS INERMS OF VALUE MESSAGES**

Aisaule TURATOVA

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences,

Department of Turkish Education

M. A. Thesis, July 2020

Thesis Supervisor: Assoc. Dr.Prof. Mahmut Abdullah ARSLAN

ABSTRACT

The aim of the literature course is to provide students with the ability to write, speak and listen, as well as to address the effective knowledge of the students through the texts in the text book and to develop their emotions, values, thoughts and behaviors. In particular, this is the period in which the secondary school students who make our study sample will meet with the literary works, comprehend them and develop the cultural world with them. In this context, text books are one of the most important and accessible course guide in the educational process.

The aim of this study is to reveal different values of Abay Kunanbayev`s works in Kazakh literature textbooks.

This study is important in terms of identifying values in the Abay`s works which has a great importance in Kazak culture and to analyze what kind of values are desired to be gained by students at secondary school. Although there are various studies on comparative analysis of textbooks in the literature, it is important that the comparative analysis of three different textbooks of secondary school (7,8,9th grade) has not been done before.

Current study is a descriptive study which uses qualitative data analysis techniques since it describes a situation based on document analysis. The data were collected through a qualitative research method.

The study document consists of three several kind of Kazak literature textbooks (7,8,9th grade) for the secondary school students in Kazakhstan.

Key words: Abay Kunanbayev, Kazak Literature, Textbooks, Values

ÖN SÖZ

Bu çalışma, 2012-2020 eğitim-öğretim yılında Kazakistan'da Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ortaokullarda okutulmakta olan 7,8,9.sınıf Kazak Edebiyatı ders kitaplarında yer alan değerlerin tespit edilip, Türkiye müfredatındaki 10 kök değerlerle karşılaştırması amacıyla yapılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, problem durumu, araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıklar ve tanımlara değinilmiştir. İkinci bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesine yer verilmiş, ilgili literatür ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde, araştırma deseni, incelenen dokümanlar, verilerin toplanması ve analizi başlıkları etrafında çalışma planına yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünü oluşturan bulgular kısmında, 7,8,9.sınıf Kazak Edebiyatı ders kitaplarında yer alan değerler tespit edilmiş ve bu değerler belirli kategoriler etrafında toplanmıştır. Araştırma sonucunda Arman-PV Yayınları Ortaöğretim Kazak Edebiyatı ders kitaplarında yer alan 37 hikâye ve roman metninde toplam 71 değer ifadesi tespit edilmiştir. İncelenen metinlerde en çok yer alan değerlerin bireysel değerlerden akıl ve milli değerlerden söz kültürü, en az yer verilen değerlerin ise sevgi ve adalet olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma sürecinde benden maddî ve manevî yardımlarını esirgemeyen aileme, Lisans ve yüksek lisansta değerli bilgilerini ve kaynaklarını benimle paylaşan, yakın ilgisini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Mahmut Abdullah ARSLAN'a ve çok değerli hocalarıma teşekkürlerimi ve sonsuz saygılarımı sunuyorum.

Aynı zamanda tüm çalışma esnasında bana son derece değer vererek, hep destek olan, en zor günlerimde hep varlığını hissettiren, hayatımdaki en kıymetli insan Rakhymzhan KALDYKOZ'e teşekkürümü bir borç bilirim.

Aisaule TURATOVA

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar LİSTESİ	X
1.GİRİŞ.....	1
1.1.Problem Durumu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	1
1.3. Araştırmanın Önemi.....	1
1.4. Sınırlılıklar.....	2
1.5. Tanımlar	2
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	8
2.1. Değer Kavramı.....	8
2.2. Değerlerin Sınıflandırılması	9
2.3. 10 Kök değer	18
2.3.1. 10 Kök Değer ve Avrupa Birliği Temel Değerlerinin Karşılaştırılması ..	19
2.3.2. 10 Kök Değer ve Kore Temel Değerlerinin Karşılaştırılması	20
2.3.3. 10 Kök Değer ve Japon Halkının Temel Değerlerinin Karşılaştırılması..	20
2.3.4. 10 Kök Değer ve Müslüman Topluluğunun Temel Değerlerinin Karşılaştırılması.....	21
2.4.Kazak ve Kazak Kültürü	24
2.5. Abay'ın Kazak Kültüründeki Yeri.....	24
2.6. İlgili Araştırmalar.....	29

3. YÖNTEM.....	30
3.1. Araştırmanın Deseni	30
3.2. İncelenen Dokümanlar	30
3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	30
4. BULGULAR VE YORUMLAR.....	32
4.1. Ders Kitabında Yer Alan Bireysel Değerler.....	32
4.1.1. Akıl.....	32
4.1.2. Bilim.....	33
4.1.3. İstek	36
4.1.4. Merak.....	37
4.1.5. Azim	38
4.1.6. İrade.....	41
4.2. Ders Kitabında Yer Alan Milli Değerler.....	42
4.2.1.Sözlü Kültür	42
4.2.2. Sosyal Adalet	43
4.3. Ders Kitabında Yer Alan Evrensel Değerler	45
4.3.1.Adalet	45
4.3.2.Sevgi.....	46
4.3.3.Merhamet	47
4.3.4. Birlik.....	49
4.3.5. Kadına Değer	50
4.3.6. Ar-Namus.....	51
4.3.7.Saygı.....	51
4.4. Ders Kitabında Yer Alan Dini Değerler.....	52

4.4.1.Allah’a kulluk	52
4.4.2.Nefisten korunmak	53
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	56
KAYNAKÇA	58

TABLolar LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo 1	Değerlerin Farklı Bilim Adamlarına Göre Gruplandırılması	16
Tablo 2	Değerlerin Önemine Göre Farklı Bilim Adamları Tarafından Sınıflandırılması	17
Tablo 3	10 Kök Değer ve Avrupa Temel Değerlerinin Karşılaştırılması	19
Tablo 4	10 Kök Değer ve Köre Halkının Değerlerinin Karşılaştırılması	20
Tablo 5	10 Kök Değer ve Japon Halkının Değerlerinin Karşılaştırılması	20
Tablo 6	10 Kök Değer ve Müslüman Temel Değerlerinin Karşılaştırılması	21
Tablo 7	Abay Kunanbayev’in Kazak Edebiyatı Ders Kitabında Geçen Farklı Metin Türleri	31

1.GİRİŞ

Bu araştırma, Kazakistan orta okullarında 7,8,9.sınıf düzeyinde okutulan Kazak Edebiyatı ders kitabındaki Abay Kunanbaev eserlerini değerler eğitimi açısından incelenmesini konu almıştır. Bu doğrultuda araştırmanın problem cümlesi “7,8,9.sınıf Kazak Edebiyatı ders kitabındaki Abay Kunanbayev eserlerinde bulunan değerler nelerdir?” sorusu üzerine kurulmuştur.

1.1.Problem Durumu

Problem cümlesini, “7,8,9. sınıf Kazak Edebiyatı ders kitabındaki Abai Kunanbayev eserlerinde bulunan değerler nelerdir?” sorusu oluşturmakta olup aşağıdaki alt sorulara cevap aranmıştır:

1. Kazakistan’da okutulmakta olan 7,8,9. sınıf, Kazak Edebiyatı ders kitaplarında yer alan bireysel değerler nelerdir?
2. Kazakistan’da okutulmakta olan 7,8,9. sınıf Kazak Edebiyatı ders kitaplarında yer alan evrensel değerler nelerdir?
3. Kazakistan’da okutulmakta olan 7,8,9. sınıf Kazak Edebiyatı ders kitaplarında yer alan milli değerler nelerdir?
4. Kazakistan’da okutulmakta olan 7,8,9. sınıf Kazak Edebiyatı ders kitaplarında yer alan dini değerler nelerdir?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Kazak Edebiyatı (7,8,9 sınıf) kitabındaki Abay Kunanbayev eserlerinin hangi değerlere sahip olduğunu ortaya koymaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

İnsanoğlunun hayata gelişiyle birlikte başlayan eğitim süreci değer unsurlarını edinilmesizle birlikte gerçekleşmektedir. Bu aşamanın tam olarak gerçekleştiği ortam da okul olarak göze çarpmaktadır. Araştırmamızın başlığı olan Ortaokul dönemindeki öğrencilerin karşılaştıkları değerler eğitimi, ders kitapları yardımıyla gerçekleşmekte olup, öğrenci gelişmesine katkı sağlamaktadır. Okul boyunca öğrencilerin en fazla karşılaştıkları derslerden olan Kazak Edebiyatı ders kitabı değer iletimini içerdiği

metinler aracılığıyla öğrencilere değer eğitimi sunmaktadır. Bu çalışma, Kazakistan’da okutulan Kazak Edebiyatı ders kitabındaki metinlerin içerdiği değerleri ve Türkiye’deki 10 kök değerle karşılaştırması bakımından ve değerleri aynı noktada bir araya getirmesi nedeniyle önemlidir. Bunlara ek olarak, ele aldığımız çalışma esnasında Kazak Edebiyatında ders kitaplarının içerdiği metinlerle ilgili değerler eğitimi alanında bir inceleme yapmak ve bulguları Türkiye’deki 10 kök değerler ile karşılaştırmak, Kazak Edebiyatı ve Türkçe eğitime ve değerler eğitime farklı bakış açıları sunmada yararlı olması nedeniyle de önem taşımaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

Bu araştırma Kazakistan Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan 7, 8, 9. sınıflarda okutulan Kazak Edebiyatı ders kitabı ile bu kitapta kullanılan metinlerle sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Değer; Yaygın tanımlardan birine göre “*değerler*”, arzu edilen, kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden, önem dereceleri farklı, durum ötesi hedeflerdir (Kluckhohn, 1951; Rokeach, 1973; Schwartz, 1992, Akt. Mehmedoğlu, 2007:799).

Tanyol (1960), değerleri “*sosyal ahlak kavramı*” içinde ele almaktadır. Değerlerin ahlaki davranış bağlamında yapılan bir tanımda ise “*değer*”; bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir ölçüt olarak vurgulanmaktadır (Güngör, 2010:28).

Değer hükmü bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifade ise, o halde “*değerde* bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır.” (Güngör, 2010: 27).

Değerlerin *psikolojik boyutunu* ön plana çıkaran tanımlarda da değerler, hayatımızın gayeleri, hatta başkasının da hayatının gayesi olmasını istediğimiz şeyler ve bireylerin kendileri de dâhil olmak üzere diğer insanları ve olayları nitelendirmek, eylemlerini seçmek ve meşrulaştırmak için kullandıkları ölçütlerdir (Schwartz, 1992: 1).

Sosyoloji kaynaklarında sosyal hayatı açıklamak için kullanılan temel kavramlardan biri olan değerler ; sosyolojik olarak grup veya toplumun, kişilerin, örüntülerin, hedeflerin ve diğer sosyokültürel nesnelerin önemliliği üzerindeki değerlendirmelere dayanan ölçütlere göre tanımlanır (Fichter, 2006:166).

Sosyologlara göre “değer, belli bir kişinin veya grubun, bilinen belli eylem ve davranış seçenekleri arasından açıkça veya kapalı biçimde tercih edileni ifade eden bir kavramdır.”(Güvenç, 1976: 29-30).

Değerlerin sosyolojik yönünü vurgulayan bir tanımda, değer kavramı daha ayrıntılı bir biçimde şöyle ortaya konmaktadır: “*Değer*” , bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul ve tasdik edilen, onların ortak duygu, düşünce, amaç ve çıkarını yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlardır.

Diğer bir tanımda ise değerler, bir kişinin veya sosyal grubun kabul ettiği standartlar, inançlar ya da moral ilkeler olarak ifade edilmektedir (Collins, 1991: 1694).

Bu tanımlardan değerlerin; bireylere hayatlarında yol gösteren, hem toplumların ayırt edilmesini hem de toplumun/toplumların kaynaşmasını “sağlayan pekiştirici ve kuşatıcı” ilkeler ve inançlar olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal değerler, “neyin doğru, neyin yanlış, neyin iyi, neyin kötü, neyin güzel, neyin çirkin, neyin adil olduğu konusunda genel yargılara varma olanağı tanırırlar. Toplum yaşamında hemen her şey, bu değerlere göre algılanır. Böylelikle bireyler yaşamın anlamını öğrenirler.” (Güven, 1999: 163). Bundan dolayı, tutumları toplumsal değerlerle tanımlamak gerektiği gibi; toplumsal değerleri de, karşıt olarak, tutumlar, kişisel tercih ve güdülerle tanımlamak gereği ortaya çıkmaktadır (Anar, 1983: 10).

Özetle; sosyal değerler, bir gruba ya da topluma üye olan bireylerin ortak duygu ve düşüncelerini yansıtan genelleşmiş ahlaki inançlardır. Değerler bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarında bir ölçüt olarak ortaya çıkar(Yazıcı , 2014: 210-211) .

Yapıp-eden bir varlık olarak insanın bütün yapıp-etmeleri mutlaka bir “değer” ile ilgilidir. O halde değer; “insanın yapıp-etmelerini belirleyen ilke ya da ilkeler” olarak tanımlanabilir. “Yapıp-etmelerimizi belirleyen, yöneten, yönlendiren, onların temelinde yatan ilkeler.” Bir “değer” ile ilişkili olmayan hiçbir insan davranışı yoktur.

Örneğin ben “doğru” olmaya çalışıyorsam, bu, doğruluğu bir “değer” olarak görmemdir. Doğruluğu bir değer olarak algılamam, beni doğru olmaya zorluyor. Dolayısıyla “doğru” olma çabamdaki temel etken, doğruluğun bende bir “değer” olmasıdır. Keza, namuslu olmaya çalışıyorsam, iyiliksever isem, bu, “namus” ve “iyilik” kavramının benim için birer “değer” olmasındandır (Uysal, 2003: 52-53).

Değer, farklı bir yaklaşımla “kutsallığı olan, kutsallık atfedilen” bir kavram olarak da tanımlanabilir. Doğruluk, namuslu olma, iyilikseverlik... kutsallığı olan, sahip olunduğu takdirde insanı yücelten; bunlara sahip olmayanlarla kıyaslığında kendi varlık alanında ona bir ayrıcalık ve erdem kazandıran ilkelerdir.

Kazak Edebiyatı dersi ortaokul öğrencilerinin en çok vakit geçirdikleri derslerden biridir. Ele aldığımız kitap içeriği birçok yazarın metinlerinden en çok ta Abay Kunanbayev’in metin ve eserlerinden oluşmaktadır. Çalışmamızın Abay metinleri üzerinde olmasının diğer bir nedeni de en çok ağırlığın Abay’ın metinleri üzerine verilmesidir. Metinler, içinde yaşanan toplumun özelliklerini gelecek kuşaklara aktarmak gibi önemli bir göreve sahiptir (Urfa, 2019).

Her iki kaynağın temalara bölünmesi ve bu temalara uygun metinlere yer verilmesi bu kaynakların benzer özelliklerine örnektir. Bunun yanında tema sayısı, temanın içerdiği metin sayısı gibi kitapları birbirinden ayıran noktalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada değer iletimleri açısından incelenecek ders kitabı ile 10 kök değer arasındaki benzer ve farklı yönleri belirlemeye çalışılacaktır. Küreselleşmenin had safhada olduğu günümüz dünyasında Türkiye ve Kazakistan gibi ortak kültürel öğelere sahip iki ülkenin değer yargılarını gelecek nesillerine ne ölçüde aktarabildikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Firdevs Güneş, eğitimi ve eğitimin tarihsel boyutunu, eğitimin zaman içindeki gelişimi ve önemi konusunda şu bilgileri aktarmaktadır:

“Eğitim, insanlığın doğuşuyla başlamıştır. Farklı toplumlarda insanlar, bir yandan yaşamlarını sürdürmek için balıkçılık, avcılık yapmakta, bir yandan da edindikleri bilgi ve deneyimlerini ailelerine, çevrelerindeki yetişkinlere aktarmaktaydılar. Böylece hem bireylerarası hem de kuşaklararası bilginin geçişini sağlamaktaydılar. Yazının bulunmasıyla birlikte, eğitim hızla gelişmeye başlamış ve günümüze kadar çeşitli

aşamalar kaydetmiştir. Tarihsel gelişimi içerisinde eğitimin, amaçları, rolü, işlevleri, kapsamı genişlemiş ve çeşitli tanımları yapılmıştır”(Karaman, 2019).

Toplumsal düzenin sürdürülebilmesi ve korunmasına yönelik değerlerin aktarılması ve yeniden üretilmesinde ders kitaplarının önemli bir rolü bulunmaktadır (Sarı, 2019).

Bilgisayar çağının yaşandığı günümüzde insanlar birbirinden bu kadar uzaklaşmışken bu amacı gerçekleştirmek daha zor olmaktadır. Okul, iyi vatandaşlar yetiştirmek ve bu yolla toplumun devamlılığını sağlamak için bireylere toplumun ve insanlığın ortak malı durumuna gelen değerleri kazandırmada en etkili bir aracı kurumdur. Bu yüzden okullarda öğrencilere en azından temel değerlerin kazandırılması gerekir. Bunun için de en etkili yol ders kitaplarındaki metinlerdir. Değerler; genelde inanılan, arzu edilen ve davranışlar için bir ölçek olarak kullanılan olgulardır. İlk defa Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değer kavramı, Latince “kıymetli olmak” veya “güçlü olmak” anlamlarına gelen “valere” kökünden türetilmiştir (Doğan – Gülüşen, 2011).

Değerler eğitimi, karakterli, ahlaklı ve kişilik sahibi bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Değerlerin çocuğa aktarılması süreci olan değerler eğitiminde, başta aile olmak üzere okul, çevre, medya ve sosyal medya gibi unsurlar etkin rol oynamaktadır. Bir toplumun değerlerini çocuklara aktarmada okullara büyük pay düşmektedir. Bu nedenle derslerin öğretim programları ve programa göre hazırlanan ders kitaplarının değerler eğitimi açısından incelenmesi, değer aktarımının ne durumda olduğunun ortaya konulması açısından önemlidir (Deniz-Karagöl, 2018).

Bilindiği üzere, aynı soydan gelen iki kardeş ülke Kazakistan ile Türkiye arasında “dil, din, tarih, kültür ve edebiyat” birliği mevcuttur. Bu alanlarda daha güçlü bir köprü oluşturma ve Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin artırılmasının önemli bir yolu da her iki ülkede yapılan bilimsel çalışmalardan haberdar olmaktan geçmektedir.

Dili, dini, soyu, kültürü, tarihi bir olan iki kardeş ülke Kazakistan ile Türkiye arasında öteden beri büyük bir gönül bağı olduğu aşîkârdır. 1991 yılında Kazakistan’ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra ise aradaki engeller kalkmış ve iki ülke arasında çok sıcak, çok samimi ilişkiler kurulmuştur. Bu dostane ilişkiler her geçen gün

kuvvetlenmekte ve yıllardır hasret içinde yaşayan iki kardeş halk özlemle birbirlerine kucak açmaktadırlar. Kurulan bu dostane ilişkiler kısa zamanda bilimsel alanda da kendini göstermiş ve artık semeresini vermeye başlamıştır. Kazakistan'ı her zaman kendisinden bir parça olarak gören Türkiye, Kazakistan'ı çok daha yakından tanıyabilmek için Kazakistan'la ilgili bilimsel yayınlara hız vermiştir (Efendioğlu, 2018).

Türkçe Dersi Öğretim Programı, öğrencilerin hayat boyu kullanabilecekleri dil becerilerini ve zihinsel becerileri kazanmaları, bu becerileri kullanarak kendilerini bireysel ve sosyal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurmalarını sağlayacak şekilde bilgi, beceri ve değerleri içeren bir bütünlük içinde yapılandırılmıştır. Türkçe dersi öğretim programında yer alan “kök değerler” şunlardır: Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik (MEB, 2018). Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınmaktadır (Eken – Öksüz, 2011).

Yukarıda kısaca işlevlerine değinilen değerlerin öğretimi de şüphesiz önemli ve zor bir iştir. Bu noktada çeşitli kurumlara görev düşmekle beraber bunlardan en önemlisi ve planlı olanı okuldur. Programlarda açık olarak belirtilen veya belirtilmeyen değerleri öğretmek, öğrencileri toplumun değer, norm ve davranış kuralları doğrultusunda eğitmek, onların ahlaki gelişimine katkıda bulunmak, karakterini ve benlik algısını olumlu yönde etkilemek her zaman okulun görevleri arasında sayılmıştır (Kaymakcan ve Meydan, 2014: 216). Okul içinde bu görevleri ifa etmenin farklı sacayakları vardır. Bu sacayaklardan birisi de öğretim programlarının uygulanmasında en çok başvurulan araçlar olan ders kitaplarıdır (Kılıç ve Seven, 2006: 28). Ders kitabı profesyonel olarak üretilmiş (Kaya, 2006: 77), belli bir dersin öğretimi için ve belli bir düzeydeki öğrencilere yönelik yazılan ve içeriği öğretim programına uygun olan incelemesi yapılmış ve onaylanmış temel bir kaynaktır (Uşun, 2006: 97). Eğitimin nihai amacının gerçekleşmesinde önemli bir yere sahip olan ders kitapları (Kılıç ve Seven, 2006: 29) kalıcı izli öğrenmeye, öğrenmede devamlılığı sağlamaya, öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesine, genişletilmesine (Uşun, 2006: 97-98) ve aynı zamanda içindeki metinler yoluyla değer öğretimine katkı sağlamaktadır. Nitekim bugüne dek

yapılan çalışmalar ders kitaplarının değer öğretimine hizmet ettiğinin bir göstergesi niteliğindedir (Yılmaz – Yakar - Arslan - Safranov - Satbay, 2017).

Eğitim-ğretim faaliyetlerinde mihver ders olan Türkçe dersi, değer eğitimi için gerekli olan iletişim sürecini gerçekleştirme, Türkçe kitaplarında yer alan ve Türkçe ğretiminin bir aracı olan metinler bakımından değer eğitimi iin gereği ve önemi yadsınamaz bir ders olma özelliği taşımaktadır (Kaygana–Yapıcı-Aytan, 2013).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Değer Kavramı

“Değer” kelimesinin Türk Dil Kurumunun güncel sözlüğünde yer alan tanımında “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, kıymet olarak ifade edilmektedir. Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” (TDK, 2013) şeklindedir.

Değer kavramı ilk defa Polonyalı sosyolog Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılmıştır (akt. Kaygan, Yapıcı ve Aytan, 2013:660). Değer kelimesinin Türk diline göre etimolojisine baktığımızda Divan-i Lügat-i Türk'te (1070) “değmek” kökünden türeyerek „paha“, „kıymet“ olarak karşılığının bulunduğu, Eski Türkçe 'de (Orta Asya yazı Türkçesi) “teg+ar” şeklinde geçtiği ve eşit olmak, bedel olmak anlamında kullanıldığı görülmektedir (Nişanyan, 2009: 123). Hint-Avrupa dillerinde “güç” anlamına gelen “wal” kökünden türemiş olduğu görülmektedir. İlk başta “güçlü” anlamında olan “la valere” sözcüğü zamanla “la valor” kelimesine dönüşmüştür ve İngilizce’de “value” kelimesi ile ifade edilmektedir (Hançerlioğlu, 1976:275). Bu tanımlardan değerlerin; bireylere hayatlarında yol gösteren, hem toplumların ayırt edilmesini hem de toplumun/toplumların kaynaşmasını “sağlayan pekiştirici ve kuşatıcı” ilkeler ve inançlar olduğu anlaşılmaktadır (Yazıcı , 2014: 210-211) . Yapıp-eden bir varlık olarak insanın bütün yapıp-etmeleri mutlaka bir “değer” ile ilgilidir. O halde değer; “insanın yapıp-etmelerini belirleyen ilke ya da ilkeler” ya da “Yapıp-etmelerimizi belirleyen, yöneten, yönlendiren, onların temelinde yatan ilkeler” olarak tanımlanabilir.

Bir “değer” ile ilişkili olmayan hiçbir insan davranışı yoktur. Örneğin ben “doğru” olmaya çalışıyorsam, bu doğruluğu bir “değer” olarak görmemdir. Doğruluğu bir değer olarak algılamam, beni doğru olmaya zorluyor. Dolayısıyla “doğru” olma çabamdaki temel etken, doğruluğun bende bir “değer” olmasıdır. Keza, namuslu olmaya çalışıyorsam, iyiliksever isem, bu, “namus” ve “iyilik” kavramının benim için birer “değer” olmasındandır diye değerın önemi ifade edilmektedir (Uysal, 2003: 52-53).

Değerler, toplumun geneli tarafından kabul edilen ortak kavramlardır. Bir anlamda, mutluluğun standartlar kümesidir. Standartları, evrensel doğrular şeklinde tanımlayabiliriz. Burada önemli olan, benimsediğimiz değerlerin biyolojik çıkarımızla örtüşüyor olmasıdır. Eğer kişi kendisine aykırı bir değer benimsemişse, kendi içinde bir çatışma yaşar. Bu sebeple insan, kabullendiği değerlerin mutluluk getirmesi için , “biyolojik çıkar + değer = mutluluk” şeklinde özetlenebilecek formüle uymaya çalışmalıdır (Tarhan, 2017: 20) .

Sonuç olarak “değer”, bir toplumun kendi içerisinde varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek amacıyla geliştirdiği, üyelerin çoğunlukla kabul edip desteklediği düşünceler ve amaçlar ile temel ahlaki ilke ve inançlar ya da bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkında inançlardır.

2.2. Değerlerin Sınıflandırılması

Değerlerin yapısı itibariyle değerlerin sınıflandırılması ile ilgili herkesin üzerinde mutabakat sağladığı net bir tasnif yoktur. Özellikle anlatmaya ve göstermeye bağlı metinlerin genel yapısı da söz konusu olduğunda bu tasnif iyice güçleşmektedir. Nitekim Yılmaz’ın (2016) da ifade ettiği gibi değerler, herkesin ittifak ile üzerinde durabileceği kavramlar değildir. Bir başka deyişle bir coğrafyada değer olarak kabul edilen bir durum başka bir coğrafyada değersizlik alameti olarak görülebilmektedir. Daha özelde bir kişinin değer olarak kabul ettiğini bir başka kişi değer olarak kabul etmemektedir.

Örneğin büyüklerin yanında konuşma, bacak bacak üstüne atma, kapıdan içeri giren birini ayakta karşılama, konuşurken muhatabın gözlerinin içine bakma, kısık sesle konuşma ve sakız çiğneme gibi davranışlar kişiye, zamana, mekâna ve bağlama göre bir değer olarak kabul edilebileceği gibi aksi bir durum da söz konusu olabilir. Değerlerin yapısından kaynaklanan sıkıntılara kurgusal metinlerin yapısından kaynaklanan sıkıntılar da eklendiğinde bir değeri farklı başlıklar altında düşünmek de söz konusu olabilmektedir. Arkadaşına yaptığı yardım üzerinden itibar kazanmak isteyen birinin bu eylemi hırsçı değerler bağlamında düşünülebilecekken aynı eylem karşılık gözetmeksizin safiyane biçimde yapılırsa ahlaki değerler; Allah’ın sevgisini kazanıp sevap elde etmek amacıyla yapılırsa dinî değerler; güzeli yakalamak, daha

iyisini elde etmek amacıyla yapılırsa estetik değerler; bir problemi çözebilmek amacıyla yapılan zihinsel bir katkı ise bu sefer de bilişsel değerler kapsamında düşünülebilir (Yılmaz, 2016: 333).

Bu düşüncelerle değerlerle ilgili yapılan genel tasnif çalışmalarına bakıldığında Winter, Newton ve Kirkpatrick (1998), yapmış oldukları sınıflandırmada değerleri, ilgili olduğu insan topluluğunun özelliğine göre; ***ailevi değerler, toplumsal değerler ve bireysel değerler*** olmak üzere üç başlık altında incelediği görülmüştür (Güven, 2014:20-21).

Drawing ve Spranger (1921)'in teorisine göre ise değerler, ***politik, sosyal, ekonomik, kuramsal, dini ve estetik*** değerler olmak üzere altı ayrı grupta toplanmıştır. Güngör (1998) bu altı değer üzerine ***ahlaki*** değerleri de eklemiş, bunların içerisinde de dürüst olma, doğru olma, hoşgörülü olma, yardımsever olma gibi değerlere yer vermiştir (Güven, 2014:22).

Rokeach (1973)'in yapmış olduğu sınıflama, amaç değerler ve vasıta değerlerden oluşmaktadır (Güven, 2014: 22-23).

Schwartz, Rokeach'ın belirlediği değerler üzerine bazı değişiklikler yapmış, bu 18 amaç vasıta değerini 10 temel değer tipinde gruplandırmıştır (Güven, 2014: 23-24).

Lickona (1991), değerleri ***ahlaki ve ahlaki olmayan değerler*** olmak üzere iki başlık altında inceler (Güven, 2014: 24).

Prencipe ve Helwig (2002) değerleri 6 gruba ayırmışlar (Güven, 2014:24-25).

Dilmaç, insanların hayatlarında yer alan ve önemsedikleri en belirgin değerleri şöyle sıralamıştır: *İnsanları sevme, Uyumlu olma, Hırsları kontrol altına alma, Başkalarını mutluluğunu isteme, Kendini kontrol etme, İyi insan olma, Manevi değerlere inanma, Yardımsever olma, Tecrübeli ve bilgili olma, Dost edinme, Evlat yetiştirme, Eser oluşturma* (Güven, 2014:25-26).

Ülken (1965) değerleri, ***içkin değerler*** (teknik, sanat, fikir), ***aşkın değerler*** (ahlak, din) ve ***normatif değerler*** (dil, hukuk, iktisat) olmak üzere üçe ayırır (Güven, 2014:27).

Evin ve Kafadar (2004) ise değerleri **ulusal** ve **evrensel** değerler olmak üzere iki başlık altında incelemiştir (Güven, 2014; Ulusoy ve Dilmaç, 2012; 28).

Değerlere ilgili literatürde dikkati çeken sınıflandırmalar şunlardır: Winter, Newton ve Kirpatrick (1998), yapmış oldukları sınıflandırmada değerleri, ilgili olduğu insan topluluğunun özelliğine göre; ailevi değerler , toplumsal değerler , bireysel değerler olmak üzere üç başlık altında incelerler. Toplumsal değerler içerisine gelenek, görenekler, örf-adet ve toplumsal kuralların birçoğu girmektedir. Toplumsal değerlerin sayesinde bireylerin ortak davranışlar ortaya koymaları sağlanır. Bireysel değerler ve ailevi değerler, bireyin kişilik ve karakter gelişiminde önemli rol oynar. Eğer bireyde bu değerler yeterince gelişmezse kişilik problemleriyle karşılaşma riski ortaya çıkar. Kişilik açısından sorunlu bireylerin oluşması sağlıklı ve nitelikli toplumların oluşmasında da en önemli engellerdendir.

Değerlerin sınıflandırma noktasında , özellikle felsefeciler, öznelce ve nesnelci bakış açılarına göre değerleri farklı sınıflandırmalara tabi tutmuşlardır (Özensel, 2003, 218). Buna göre;Hazcı(hedonist) değerler (olumlu:haz;olumsuz:acı), Bilişsel değerler veya bilgi değerleri (olumlu: doğru, olumsuz: yanlış), Ahlaki değerler (olumlu: iyi; olumsuz: çirkin), Estetik değerler (olumlu:güzel; olumsuz:çirkin), Dinsel değerler (olumlu:sevap; olumsuz:günah) olarak farklı gruplara sınıflandırılarak görülmektedir.

Allport, Lindzey ve Vernon (1960'dan aktaran Samur,2011), değerleri altı başlık altında incelemişlerdir. Bireylerin, bu altı başlık içerisinde yer alan değerlere farklı derecelerde önem verdiklerini belirten Allport, Lindzey ve Vernon (1960), bu değerlerin insanların yaşam tarzlarını etkilediklerini belirtirler. Bu değerler şunlardır:

Estetik Değerler: Bu değerler içerisine herhangi bir olay ya da nesneye karşı yüklenen güzellik, etkileyicilik, uyum gibi estetik özellikler girer.

Teorik değerler: Bireyin rasyonel düşünme becerileri neticesinde oluşturduğu değer sistemidir. Gözlem, eleştiri, muhakeme ön plandadır.

Dini Değerler: İnanç sistemini içeren değerlerdir. Bu değerler sisteminde amaç, kişinin varoluş gayesini anlamlandırmaktadır.

Siyasi Değerler: Bu değer boyutu güce sahip olarak, insanlara hükmetme duyularının var olduğu değer sistemidir.

Sosyal Değerler: Bu değerler sistemi, kibar, güvenilir, herkes tarafından sevilen birey olma kavramını ön plana çıkarır.

Ekonomik Değerler: Bu değerler sisteminde kişinin öncelikli hedefi maddi imkanlarını yükselterek toplum içerisinde üst konumlar elde etmektedir.

Drawing ve Spranger (1921)'in teorisine göre ise değerler politik , sosyal, ekonomik, kuramsal, dini ve estetik değerler olmak üzere altı ayrı grupta görülmektedir.

Güngör (1998) bu altı değer üzerine ahlaki değerleri de eklemiş, bunların içerisinde dürüst olma , doğru olma, hoşgörülü olma , yardımsever olma gibi değerlere yer vermiştir.

Değerler eğitimi alanında yapmış olduğu sınıflandırmayla dikkati çeken Rokeach (1973), dünyadaki bütün insanların toplam 36 benzer ana değere sahip olduklarını vurgulamakta olup , bununla beraber bu değerlerin öneminin her kişi için de aynı olma zorunluluğunun bulunmadığını belirtmektedir.

Rokeach sınıflandırmasında bu 36 değeri 2 ana alt başlığa ayırmıştır:

Birincisi Allport , Vernon ve Drawing ve Spranger'in sınıflandırmalarındaki değerlere; amaç (gaye) değerler (terminal values) demekte ve bu değerleri insan yaşamının istenilen, arzu edilen durumları olarak görmektedir.

İkincisi ise, amaç değerlere ulaşmak için oluşturulan vasıta/aracı değerlerdir (enstrümantal values). Bunlar istenilen davranış biçimleridir (Naylor ve Diem). Rokeach'ın yapmış olduğu sınıflamaya göre , amaç değerler; “ Rahat bir hayat, Heyecanlı bir hayat, Başarı duygusu, Başarı içinde bir dünya, Güzelliklerin dünyası, Eşitlik, Mutluluk, İç düzen, Yaşlı Sevgisi, Ulusal güvenlik, Memnuniyet, Kurtuluş, Özsaygı, Toplumsal kabul, Dostluk, Bilgelik, Özgürlük, Aile güvenliğinden oluşmaktadır.

Vasıta değerler ise ; “ Tutku (hırs), Geniş fikirlilik, Kabiliyet, Neşe, Masumiyet, Cesaret, Bağımsızlık, Entelektüel, Mantık, Sevme, İtaatkar olma, Kibarlık, Sorumluluk, Özdenetim, Yardımseverlik, Affedicilik” gibi değerlerden oluşmaktadır.

Rokeach'dan sonra bir başka değer sınıflandırması da Schwartz (1992) tarafından yapılmıştır. Schwartz, Rokeach'ın belirlediği değerler üzerinde bazı değişiklikler yapmış, bu 18 amaç, 18 vasıta değerini 10 temel değer tipinde gruplandırmıştır. Bu değer grupları ve içerisindeki değerler şöyledir:

Güç: Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntüsünü koruyabilmek , insanlar tarafından benimsenmek.

Başarı: Başarılı olmak , yetkin olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak, zeki olmak.

Hazcılık: Zevk, hayattan tat almak.

Uyarılım: Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak.

Özyönetim: Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, kendine saygısı olmak.

Evrenselcilik: Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyaya barış istemek, güzelliklere dolu bir dünya , doğayla bütünlük içinde olma, çevreyi koruma, iç uyum.

İyilikseverlik: Yardımsever olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat, alçakgönüllü olmak.

Geleneksellik: Alçak gönüllü olmak, dindar olmak, hayatın verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı bir hayat, mahremiyet.

Uyma: Kibarlık, itaatkar olmak, anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini deneyebilmek.

Güvenlik: Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek, bağılılık duygusu, saygılı olmak (Kağıtçıbaşı ve Kuşdil, 200, s.61; Akbaş, 2004, s.34).

Prencipe ve Helwig değerleri 6 gruba ayırmışlardır. Bunlar:

Değerlerin refah ya da adalet, haklar gibi meseleleri kapsayan *ahlaki değerler*;

Değerlerin refahı, hakları ve bireysel kişilik ya da karakter özellikleriyle ilgili değerlerden oluşan *ahlaki karakter değerleri*;

Karakter özellikleriyle ilgili ahlaki olmayan *karakter değerleri*;

Siyasi ahlaki değerler;

Vatan sevgisi veya yurtseverlik gibi diğer siyasi değerleri içeren geleneksel *siyasi değerler*;

Dini değerler.

Dilmaç (1999), yapmış olduğu çalışmalar neticesinde insan hayatında yer alan ve en çok önemsenen değerleri şöyle sıralamıştır:

İnsanları Sevme: İnsana ve hayata duyulan sevgi, insanlar arasındaki birlik, beraberlik ve refah duygularının pekişmesinde büyük öneme sahiptir.

Uyumlu Olma: İnsan yapmış olduğu davranışlarda iç ve dış dünyası arasında bir denge kurmaya çalışır. Çünkü insanın mutlu olması noktasında bu önemli bir tekendir.

Hırsları Kontrol Altına Alma: İnsanlar kendi kendilerine eğiterek istek ve arzuları noktasında bir denge kurmaya çalışırlar ve ancak bu sayede olumlu bir insan profili ortaya koymaya çalışırlar.

Başkalarının Mutluluğunu İsteme: İnsan kendi mutluluğu için harcadığı çabayı başkalarının mutluluğu için de harcamaya çalışır. Başkalarına bu noktada yardımcı olan birey kendi iç dünyasında yardım etmenin verdiği huzur ve mutluluğu kavuşacaktır.

Kendini Kontrol Etme: İnsan kendi hatsından ve kusurundan kurtulabilmek amacıyla kendisini kontrol eder.

İyi İnsan Olma: İnsan kalbinde ve zihninde temizliğe erişerek etrafına yardımcı olacaktır.

Manevi Değerlere İnanma: Manevi değerler insanın kötü özelliklerini yok etmeye çalışır. Bu nedenle önemlidir.

Yardımsever Olma: Yardımsever olan insan , başkalarının içinde bulundukları sıkıntılı durumlarda onlara yardımcı olur. Bu sayede kendi içerisinde de huzuru sağlar.

Tecrübeli ve Bilgili Olma: İnsan hayatının en önemli amaçlarından biri tecrübe ve bilgi sahibi olmaktır. Tecrübe sahibi bilgili olan insan, etrafına da yardımcı olabilecek , bu sayede toplumsal yardımlaşma ve dayanışma sağlayabilecektir.

Dost Edinme: İnsanlar , dostları sayesinde sahip oldukları şeyleri paylaşma duygusunu yaşarlar. Özellikle karşılaştıkları problem durumlarında onlara akıl danışır, dertlerini paylaşırlar.

Evlat Yetiştirme: İnsanlar, yetiştirdikleri evlatlarına onların gönüllerini zenginleştirecek iyi ve doğru prensipler aktarırlar. Bu sayede toplumsal değerler bireyler vasıtasıyla sonraki kuşaklara aktarılır.

Eser Oluşturma: İnsanlar yaşadıkları süre zarfında; akli, bilgisi ve tecrübesiyle diğer insanların da faydalanabilecekleri işler yapmaya, eserler ortaya koymaya çalışırlar. Ancak bu sayede kişi bu hayatta kendisini gerçekleştirmiş olacaktır.

Ülken(1965) değerleri, *içkin değerler* (teknik, sanat, fikir), *aşkın değerler* (ahlak, din) ve *normatif değerler* (dil, hukuk, iktisat) olmak üzere üçe ayırmaktadır.

Evin ve Kafadar (2004) ise değerleri *ulusal* ve *evrensel* değerler olmak üzere iki başlık altında incelemişlerdir.

Ulusal değerler içerisinde ; Millet, devlet, vatan, ordu, cumhuriyet , ulusal simgeler (ulusal marş, ulusal anıtlar, ulusal bayram, bayrak) , kahramanlık, dil, gelenek ve görenekler bulunurken , *evrensel değerler içerisinde;* demokrasi insan hak ve özgürlükleri, uygarlık, barış, eşitlik, bilim ve bilimsel düşünme, sanat , çevre duyarlılığı ve sevgi değerlerini barındırmaktadır(Güven 2014: 27).

Tablo 1: Değerlerin Farklı Bilim Adamlarına Göre Gruplandırılması

Allport, Lindzey ve Vernon	Drawing ve Spranger	Prencipe ve Helwig	Ülken	Winter, Newton ve Kirpatrick	Lenski
1.Estetik Değerler	1.Politik Değerler	1.Ahlaki Değerler	1.İçkin Değerler (teknik, sanat, fikir),	1. Ailevi Değerler	1.Pragmatik Değerler
2.Teorik değerler	2.Sosyal Değerler	2.Ahlaki Karakter Değerleri	2.Aşkın Değerler (ahlak, din)	2.Toplumsal Değerler	2. İdeal Değerler
3.Dini Değerler	3.Ekonomik Değerler	3.Ahlaki olmayan Karakter Değerleri	3. Normatif değerler (dil, hukuk, iktisat)	3. Bireysel Değerler	
	4.Siyasi Değerler	4.Kuramsal Değerler	4. Siyasi Ahlaki Değerler		
	5.Sosyal Değerler	.Dini Değerler	5.Geleneksel Siyasi Değerler		
	6.Ekonomik Değerler	6.Estetik Değerler	6. Dini Değerler		

Değerleri, bir grubun üyelerinin kabul ve tasdik ettiği genelleştirilmiş inançlar olarak tanımlayan Lenski'ye göre ise değerler iki grup olarak sınıflandırılabilir: *Pragmatik* ve *ideal* değerler.

Pragmatik değerler, bir grup veya toplumu meydana getiren üyelerin sosyal hayatlarını sürdürebilmek için birbirine muhtaç oldukları inancından kaynaklanan, hem ferdin hem grubun faydalanması esasına dayanan, uygulanma şansları veya imkanları “ideal değerler” den daha fazla olan; çalışkan olmak, birbirinin malına, canına ve ırzına tecavüz etmemek, güven verici olmak gibi ahlaki inançlardır.

İdeal değerler ise, “kendini sevdiğin gibi başkasını da sev”, “bütün insanlar kardeşler” gibi gerçek hayatta uygulanabilme şansları pragmatik değerlerden daha az, gerçekten çok hayali ve ideal beklentilere dayalı olan inançlar anlamına gelmektedir .

Schwartz (1994: 22) ise, kullandığı Schwartz Değerler Envanteri'nde (Schwartz Value Inventory-SVI), değerleri; Güç (Power) ;Başarı (Achievement) ; Hazcılık (Hedonism) ; Uyarım (Stimulation);Özyönelim(Selfdirection); Evrenselcilik(Universalism); İyilikseverlik (Benevolence) ; Geleneksellik (Tradition); Uyuma (Conformity); Güvenlik (Security) olmak üzere on grupta sınıflandırmıştır.

Tablo 2: Değerlerin Önemine Göre Farklı Bilim Adamları Tarafından Sınıflandırılması

Rokeach	Dilmaç	Schwartz
1. Rahat bir hayat	1.İnsanları Sevmek	1. Güç
2. Heyacanli bir hayat	2.Uyumlu Olma	2. Başarı
3. Başarı duygusu	3.Hırsları Kontrol Altına Alma	3. Hazcılık
4. Eşitlik	4.Başkalarının Mutluluğunu İsteme	4. Uyarılım
5. Mutluluk	5.Kendini Kontrol Etme	5. Özyönetim
6. İç düzen	6.İyi İnsan Olma	6. Evrenselcilik
7. Yaşlı Sevgisi	7.Manevi Değerlere İnanma	7. İyilikseverlik
8. Ulusal güvenlik	8.Yardımsever Olma	8. Geleneksellik
9. Memnuniyet	9.Tecrübeli ve Bilgili Olma	9. Uyuma

Tablo 2 (Devam): Değerlerin Önemine Göre Farklı Bilim Adamları Tarafından Sınıflandırılması

10. Kurtuluş,	10.Dost Edinme	10. Güvenlik
11. Özsaygı	11.Evlat Yetiştirme	
12. Toplumsal kabul	12.Eser Oluşturma	
13. Dostluk		
14. Bilgelik		
15. Özgürlük		
16. Aile güvenliği		

2.3. 10 Kök değer

Bir toplumun gelişmesi ve ülke olarak öne çıkması, medeniyetli kavim seviyesine ulaşması için, ilk olarak ahlaki değerlere sahip bireyleri yetiştirmeyi amaçlaması gerekmektedir. Çünkü her hangi bir ülkenin geleceğinin parlak ve istenilen seviyede olabilmesinin temel şartı milli değerlerle yetiştirilmiş bireylere bağlıdır. Bu konuyla ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı 2017 yılında müfredatta bazı değişiklikler yapılmasıyla ilgili basın açıklamasında “Değerler Eğitimi” konusu da gündeme getirmiş ve MEB değerler eğitiminde esas alınması gereken “on kök değer” tespit edilmiştir (Topal, 2019). Bu değerler “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” olarak belirlenmiş ve öğrencilerin edinilmesi gereken öncü değerler olarak eğitim süreci esnasında öneme alınmaktadır. Bir toplumun nasıl bir devlet kurmasını istediğini hangi tür değerleri topluma edinmeyi amaçladığından öğrenebiliriz. Dolayısıyla, değerleri toplum aynası olarak ta nitelendirebiliriz.

2.3.1. 10 Kök Değer ve Avrupa Birliği Temel Değerlerinin Karşılaştırılması

Tablo 3: 10 Kök Değer ve Avrupa Birliği Temel Değerlerinin Karşılaştırılması

10 Kök Değer	AB değerleri
Adalet	Demokrasi(3), Eşitlik(4), Hukukun üstünlüğü(5), Ayrımcılık yapmamak(8), Adalet(10), Kadın-erkek eşitliği(12)
Dostluk	Özgürlük(2), Çoğulculuk(7), Dayanışma(11)
Dürüstlük	
Öz denetim	İnsan onuruna saygı(1), İnsan haklarına saygı(6)
Sabır	
Saygı	Hoşgörü(9)
Sevgi	
Sorumluluk	
Vatanseverlik	
Yardımseverlik	

Avrupa Birliği (AB) Temel Değerleri

1. İnsan onuruna saygı
2. Özgürlük
3. Demokrasi
4. Eşitlik
5. Hukukun üstünlüğü
6. İnsan haklarına saygı
7. Çoğulculuk
8. Ayrımcılık yapmamak
9. Hoşgörü
10. Adalet
11. Dayanışma
12. Kadın-erkek eşitliği

2.3.2. 10 Kök Değer ve Kore Temel Değerlerinin Karşılaştırılması

Tablo 4. 10 Kök Değer ve Kore Halkının Temel Değerlerinin Karşılaştırılması

10 Kök Değer	Kore Halkının temel değerleri
1. Adalet	
2. Dostluk	
3. Dürüstlük	
4. Öz denetim	Düzenli olma(2), Problem çözebilme(4) Akıllıca davranma(5)
5. Sabır	
6. Saygı	Başkalarını önemseme(1)
7. Sevgi	
8. Sorumluluk	
9. Vatanseverlik	Vatan sevgisi(3)
10. Yardımseverlik	

Kore Kök Değeri

1. Başkalarını önemseme
2. Düzenli olma
3. Vatan sevgisi
4. Problem çözebilme
5. Akıllıca davranma

2.3.3. 10 Kök Değer ve Japon Halkının Temel Değerlerinin Karşılaştırılması

Tablo 5: 10 Kök Değer ve Japon Halkının Temel Değerlerinin Karşılaştırılması

10 Kök Değer	Japon temel değerleri
Adalet	
Dostluk	Grup olarak çalışmak(5)
Dürüstlük	

Tablo 5 (Devam) 10 Kök Değer ve Japon Halkının Temel Değerlerinin Karşılaştırılması

Öz denetim	Pes etmemek(3)
Sabır	Büyüklerle saygı(4)
Saygı	
Sevgi	
Sorumluluk	Başkaları düşünme(1), En iyisin yapma(2)
Vatanseverlik	
Yardıms severlik	

Japon Kök Değerleri

1. Başkaları düşünme
2. En iyisin yapma
3. Pes etmemek
4. Büyüklerle saygı
5. Grup olarak çalışmak

2.3.4. 10 Kök Değer ve Müslüman Topluluğunun Temel Değerlerinin Karşılaştırılması**Tablo 6: 10 Kök Değer ve Müslüman Temel Değerlerinin Karşılaştırılması**

10 Kök Değer	Veda Hutbesi
Adalet	Çocukların anne-baba üzerindeki hakkı- miras(11)
Dostluk	Bütün Müslüman kardeşler(10)
Dürüstlük	Emanete doğruluk(5)
Öz denetim	
Sabır	
Saygı	Allahın Kitabı Kuranı'ı –Kerim(8) Peygamber Sünneti(9)

Tablo 6 (Devam): 10 Kök Değer ve Müslüman Temel Değerlerinin Karşılaştırılması

	Allah’a şehadet getirmek(1) Muhammed (s.a.s) onun kulu ve Rasülü olduğuna inanmak(3)
Sevgi	Ramazanayı, Mekke, Can, mal, namus- mukaddestir(4) Emanete doğruluk(5) Dini korumak(6) Kadına emanet gözüyle bakmak(7)
Sorumluluk	
Vatanseverlik	
Yardımseverlik	

Veda Hutbesi

1. Allah’a şehadet getirmek
2. Allah’ın tek olduğuna inanmak
3. Muhammed (s.a.s) onun kulu ve Rasülü olduğuna inanmak
4. Ramazan ayı, Mekke,Can,mal,namus-mukaddestir
5. Emanete doğruluk
6. Dini korumak
7. Kadına emanet gözüyle bakmak
8. Allahın Kitabı Kuranı’ı –Kerim
9. Peygamber Sünneti
10. Bütün Müslüman kardeşir
11. Çocukların anne-baba üzerindeki hakkı-miras
12. Tüm insanlar birdir,eşittir 13.Takva sahibi olmak,Allah’tan korkmak1

Veda hutbesindeki değerler 10 kök değerın hemen hepsini kapsamaktadır. Çocuk hakkından kadın-erkek hakkına kadar sorumlulukları içeren değerlerimiz tüm mülüman kardeş diyerek sevgi ve saygı değerlerin üzerinde durulmuştur. Tüm insanlar

eşit, üstünlük tek takva sahiplerine ait olduğunu belirterek dinimiz ve inançlarımızın en büyük değer olduğunu ortaya koymaktadır.

Değerlere ilgili yapılan tanımlara bakıldığında görülmektedir ki; bütün tanımların ortak özelliği , değerlerin bireylerin inançlarını, duygu ve düşüncelerini etkileyerek tercih ve davranışlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynuyor olmasıdır.

Toplumsal normlar ve toplumsal değerler toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Bir başka ifadeyle her toplum ve kültürün farklı ve kendine özgü değerleri vardır. Bazı toplumlarda rekabet önemli bir değer olarak karşımıza çıkarken, öteki bazı toplumlarda dayanışma ve işbirliği bireylerin hayatında belirleyici bir değer olarak görülebilir. Örneğin, sanayileşmiş Batı toplumlarında bireysel başarı ve materyalizm en önemli toplumsal değerler arasında yer alır. Bireysel başarı da genellikle sahip olunan materyalin nitelik ve niceliği ile ölçülür. Örneğin tablolarından gördüğümüz gibi, Köre temel değerler örneğine baktığımızda “Öz denetim” değerinin öne çıktığını görürüz. Avrupa birliği temek değerlerinde ise hukukun üstünlüğü ve adalet daha çok vurgulanmıştır. Benzer şekilde Japon halkının kök değerlerinde “çalışmanın” ön plana çıktığını görürüz.

Veda hutbesindeki değerler 10 kök değerlerin hemen hepsini kapsamaktadır. Çocuk hakkından kadın-erkek hakkına kadar sorumlulukları içeren değerlerimiz tüm Müslüman kardeş diyerek sevgi ve saygı değerlerin üzerinde durulmuştur. Tüm insanlar eşit, üstünlük tek takva sahiplerine ait olduğunu belirterek dinimiz ve inançlarımızın en büyük değer olduğunu ortaya koymaktadır.

Değer benim düşünceme göre bir insanın doğru diye bildiği , saygı duyduğu görüşlerdir. Bu doğruluk ve saygı insanın görüşlerine, inançlarına,yalşadığı toplumun adetlerine göre farklılaşır. Örneğin bazı toplum için manevi değerler daha önemliyken bazı toplum için de maddi değerler daha çok önem kazanmaktadır. Özellikle belirtmek istiyorum ki , bir toplumda hangi değerler öndeysen o toplum bireylerinin kimliğinde de bu değerler mutlaka yer almaktadır.

2.4.Kazak ve Kazak Kültürü

“Kazak” kelime olarak; “hür, serbest, bekâr, mert cesur ve yiğit” anlamlarına gelmektedir. Kazaklar tahmini olarak XV ve XVI. Yüzyıllarda Orta Asya’nın geniş bozkırlarında konar-göçer olarak yaşayan Sibir ve Moğol kavimlerinin kaynaşması sonucu ortaya çıkmış olan bir Türk kavmidir (Özey, 1999: 143). Kazak sözünün ilk olarak güney Kafkasya, Azerbaycan ve Horasan Türklerinden bahseden belgelerde geçtiği görülmüştür (Özkan, 1997: 66). Kendi törelerine bağlı, serbest bir hayat süren, başına buyruk hareket eden bu Türk gurubu “Kazak” olarak adlandırılmıştır. İdil vadisinden Altaylara kadar uzanan geniş bozkırların hâkimi olan “Kazaklar”, eski Türk anayurdu olan bu bölgelerde hür ve müstakil olarak uzun süre varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Yazlık ve kışlak olarak kullanılabilecek geniş ve verimli otlaklarla dolu olan bu bölgeye Kazaklar ülkesi anlamına gelen “Kazakistan” adı verilmiştir (Saray, 1996: 82). Kazak kelimesine Türkçe kayıtlarda XI. Yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Kazak Türkleri tarih sahnesinde XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış olan Kıpçak boylarından birisidir; ancak Kazak Türkleri tek boydan değil, birden çok boyun kaynaşmasından meydana gelmişlerdir (Kaymak, 2007).

Kazak adı ilk olarak Firdevsi’nin Şehname’sinde kavim ve han adı olarak geçer. Ahmet Buran ve Ercan Alkaya’nın Prof. Dr. V. I. Veselowski’den aktardığına göre Kazak kelimesinin “kaza benzeyen insan, yani kuş gibi serbest” anlamına geldiğini belirtir. Kraft’a göre kelime “kaz+ak” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur ve “beyaz ana kaz” anlamına gelmektedir. Zeki Velidi Togan “Kazak” adının önceleri sultanlar için kullanıldığını belirtir. Togan, “Siyasal bir amaçla, bir ayaklanma sonucu, çok kez ailesi olmaksızın (bekâr) ve kimi zamanda ailesi ile birlikte toplumdan uzaklaşan, kırlara çekilen isyancılara” ‘Kazak’ adının verildiğini söyler. Türk boyları arasında, ergenlik çağına eriştiklerinde, eşkıyalık amacıyla evlerinden ayrılan gençlere “Kazak” adı verilir (Önal,2016).

2.5. Abay’ın Kazak Kültüründeki Yeri

XIX. yüzyılda ilk örnekleri ortaya çıkmaya başlayan Kazak yazılı edebiyatının kurucusu sayılan Abay Kunanbay modern Kazak edebiyatının en önemli temsilcisidir.

Hem edebiyat hem sosyal hayatla ilgili yenilikçi düşünceleriyle kendinden sonraki Kazak aydınlarının örnek aldığı bir kişi olmuştur.

Üslûp ve konu bakımından pek çok yenilik getiren Abay'ın eserleri Kazak edebiyatının klasikleri arasına girmiştir. Sovyetler Birliği devrinde birçok yazar ve şairin eserleri yasaklandığı halde Abay yasaklamanın dışında tutulmuş, bu sayede XX. yüzyıl Kazak edebiyatında önemli bir yere sahip olarak hakkında en çok araştırma yapılan edebiyatçılar arasına girmiştir. Abay'ın eserleri şiir, nesir ve başta Rusça olmak üzere diğer dillerden yaptığı çeviriler olarak üç grupta toplanabilir. Her şeyden önce sözlü halk edebiyatının yazılı hale geçmesinde önemli bir rol üstlenmiş, şiirlerini bir kitap halinde toplamamışsa da yazıya döktüğü için bunlar günümüze kadar ulaşmıştır. Abay'ın şiirleri “ölen” (şiir) ve manzum hikâye türünde yazdığı eserlerden oluşur. Modern şiir türlerinde eser vermemekle birlikte geleneksel Kazak şiirine biçim ve içerik yönünden yenilikler getirmiştir. Abay'ın şiirlerinin dili sade ve etkilidir. Kazakça'nın zenginliğinin farkında olarak yabancı kelimeler kullanmaktan özellikle kaçınmıştır. Şiirlerinde Kazak halkını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini anlatmış, Kazak toplumunda gördüğü eksiklikleri ve yanlışlıkları eleştirmiştir. Kadının hor görülmesi, başlık parası, tembellik ve eğitimsizlik gibi konulardaki eleştirileri Kazaklar'ın değişiminde ve çağdaşlaşmasında önemli rol oynamıştır. Abay'ın fikirleri ve eleştirileri kendisinden sonra gelen Kazak aydınlarını derinden etkilemiştir (Ayan,2017: 1).

Abay, Karaşığın olayı ve bu olayla ilgili olarak çağrıldığı sorgulamadan sonra artık halkın sıkıntılarını anlatan ve halka yol gösteren şiirler yazmaya karar verir. Bu kararını genç şair dostlarına da söyler. Şair, halkın içinde bulunduğu durumu, onu kuşatan bilgisizliği, onu ağlatan zulüm ile aşığılamayı anlatmalı ve izlemesi gereken yolu, arzulaması gereken arzuyu ve nasıl mücadele edeceğini göstermelidir. Abay'a göre Rus şairleri bu yolları bulmuştur. Onlar halkı için mücadele etmekte, gerekirse canlarını feda etmektedirler. Darmen'in yazmaya başladığı ve çoban İsa'nın trajik ölümünü anlatan destanı, Abay'ın genç şairlerden beklediği eserlerin ilk örneği olur.

Romanda Abay'ın Kazak şiirine getirdiği yeniliklere de yer verilir. Abay, Batı

medeniyetinden nasıl yararlanılması gerektiğini Rus şairlerinden yaptığı tercümelerle gösterir. Onun Puşkin'den tercüme ettiği ve bozkırda aşk destanı gibi sevilen “Tatyananın Mektubu” adlı şiiri, bir telif eser gibidir. Bu şiirde Puşkin'in Tatyana'sı bir Kazak kızı gibi konuşuyor, hissediyor, seviyor ve üzüyor. Abay, zarif Tatyana'yı Kazakların his dünyasına yabancı olmayan biri gibi konuşturmayı başarır. Abay, bu şiire bir de beste yapar. Romanda adı geçen şiirin bestesinin nasıl doğduğu ayrıntılı olarak anlatılır. Abay, tercüme ettiği şiiri önce bildiği türkülerin ezgisiyle okumayı dener. Kazak türkülerinin makamı, “Tatyananın Mektubu” ndaki duygulara uymaz. Abay, denemeye devam eder. Sonra başka bir ezgi bulur. Bu ezgi, onun kendi icadıdır. Gençler daha sonra bu ezginin Rus romanslarına benzediğini söylerler. “Tatyana'nın Mektubu” adlı şarkı çok sevilir. Böylece Abay, Batı medeniyetinin tecrübelerini benimserken millî değerlerden uzaklaşmaz. Benimsediği yenilikleri millî değerlerin üzerine bina eder (Duissebayeva, 2008).

Soylu ve güçlü bir aileden gelen Abay'ın kendine olan güveni, en çok kültür dünyasını genişletmede kendini göstermiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü düşünürümüz sadece Kazak gibi milli ve Türk, Arap ve Fars gibi dindaşlarının kültürel birikimin devşirmekle yetinmemiş, ulusal düşmanı olmakla birlikte Rus kültürünü de öğrenmeye büyük bir ilgi göstermiştir. Bu bağlamda onun ilk çabaları, medrese eğitimi öğrendiği Rusça'yı unutmuyarak tam tersine geliştirmeye çalışması ve bunun için de Semey şehrinin kütüphanelerinden aldığı veya Kazak topraklarına sürgün edilmiş Rus aydınlarının yardımıyla edindiği Rusça kitapları okumak suretiyle bilgisini zenginleştirmeye sürekli gayret etmesidir. Abay Kunanbayev'in 1855-1903 yılları arasında yazdığı şiirleri veya nesir yazılarından hiçbirisi hayatta iken basılmamıştır. Abay, vefat ettikten sonra akrabaları ve çocukları şairin mirasını toplayıp yayına hazırlanması gereğini duymuşlardır. Bir Kazak aydını olan Alihan Bokeihanov'ın desteğiyle Abay araştırmacıları olan Kakıtai ve Turagul 1905 yılında Abay'ın şiirlerini ve nesirlerini toplayıp düzenleyip bir araya getirmişlerdir. Bu araştırmacıların derlemeleri ilk kez 1909 yılında Petersburg şehrinde Kazak Şairi İbrahim Kunanbayev'in Eseri başlığı altında yayınlanmıştır. Daha sonraki baskılarda Abay'ın şiirleri ve nesir yazıları ayrı olarak basılmaya başlanmıştır. Onun şiirleri Eskendir, Masgut, Azim adlı şiir kitaplarında toplanmıştır. Kırk beş nesir yazısı ise Kara Sözder

adıyla yayınlamıştır. Düşünürümüzün şiir ve nesir yazılarından başka Rusçadan yaptığı bir tercümesi de bulunmaktadır. Rus şair Lermontov'nin kaleme aldığı elliden fazla çeviri şiir, Vadim adıyla basılmıştır.

Abay'ın Kara Sözder'inde ağırlıklı konu olarak işlenen “Adam ve Dünya” problemi, bütün bir Kazak kültür ortamını felsefi derinlikle ele alınmıştır. Bu bağlamda Abay Kazak halkının varlığını, milli tabiatını, toplumunun derinliklerinde yatan sırrını, bir başka deyişle toplumsal kodlarını büyük bir vukufiyetle ele almaktadır. Kara Sözder'in diğer konusu ise insan eğitimi meselesidir. Abay'a göre insanın; maneviyatı zengin, Allah'a gönülden bağlı, bu gönül zenginliğiyle adaletliği seven, hak yolunda yürüyen bir vatandaş olarak yetiştirilmesi sağlanmalıdır. Abay'ın ele aldığı konulardan biri de dostluktur. Abay'ın insanlık üzerinde dile getirdiği düşünceleri Konfüçyüs, Aristoteles, Farabi, Gazali, Arabi, Tolstoy, Dostoyevski gibi düşünürlerin düşüncelerine oldukça benzemektedir (Akhmetbekov, 2011). Kara Sözder: Bu eser, bir düşünür olarak Abay Kunanbayev'in en önemli eseridir. Kara Sözder'de Abay, halk bilgeliğini felsefi seviyeye yükselten bir düşünür olduğunu apaçık göstermektedir. Kara Sözder, her ne kadar Abay tarafından kaleme alınmışsa da Kazak halkının manevi değerlerini neredeyse büsbütün yansıtan bir eserdir. Abay'ın Kara Sözder'i tıpkı Yassau'i'nin Bilgelik Kitabı veya Yusuf Balasagun'un Kutatgu Bilig'i kadar felsefi bir derinlik taşımakta ve bunlar kadar Kazak kültür ve düşüncesini yansıtmaktadır. Bu bakımdan söz konusu kitap dünya edebiyatında Mark Avreli, P. Abelyar, Pascal, Jan-Jak Russo gibi düşünürlerin yazdıkları Tecrübeler, Aforizmalar veya Maksimalar başlıklı eserleri ile karşılaştırılabilir.

Abay'daki, bilgi öğrenme aşkı onun toplum içindeki pozisyonunu olumlu yönde etkileyebilecek bir hal almıştır. Bilgi (Abay-Avezov bunu bazan sanat olarak da görür.) Rus-Batı toplumunu geliştirmiş güçlendirmiştir. İçinde yaşadığı toplumun sıkıntısını ortadan kaldıracak olan da bilgidir, bilimdir. Avezov bu eseriyle bilginin, bilimin ne kadar gerekli ve önemli olduğunu vurgulayarak kendi toplumu için bilgi toplumu düşüncesinin öncülüğünü yapmıştır. Toplumun bilgiyle bilimle kalkınacağını düşünmüştür (Erdem, 2001).

Abay Kunanbayoğlu'nun hayatı ve eserinde kendisinin ince duygularını yansıtan şiiri, Kazak edebiyatı tarihinde önemli yer tutmuş, aynı zamanda Kazak gençlerine çok etkisi olmuştur. Abay Kunanbayoğlu, Kazak edebiyatına ve halkına şiirleri, nesirleri, destanları, bestelenen şarkıları ve hacimli çevirilerini (yaklaşık 200 şiir, 3 destan ve 54 şiir çevirisi ve 45 metin halindeki “Kara Sözler” (Nasihat sözleri) adı verilen nesirlerini) miras olarak bırakmıştır.

Kazak tarihi, edebiyatı ve lehçesinin savunucusu olan Abay, bunu şiirlerinde açıkça gösterir. Millî kültürden beslenir. Arap ve Fars kaynaklarını, Rus ve Batı edebiyatını yakından tanır. Doğu ve Batı kaynaklarından en iyi şekilde yararlanarak bunları Kazak kültürü içinde eritir. Bu yanıyl modern Kazak edebiyatının ilk kurucusu olur. Kazak edebiyatına yeni bir ses kazandırır. O, kazak şiirine konu, tema, dil, üslup ve yapı bakımından yenilikler getirmiştir. Şiirlerinin ölçüsü, Kazakçanın ses yapısına mükemmellik kazandırmakla birlikte söyleyişi, akıcı ve sürükleyici bir nitelik taşır. Felsefenin en güç anlaşılır kavramlarını, çok uygun bir biçimde dile getirir, şiirinde duygu ve düşünce birliğinden oluşan bir derinlik görülür. Abay konu ve temada olduğu gibi Kazak şiirine biçim yönünden de yenilikler getirir. Abay şiirinde Kazakçayı yetkin biçimde kullanmıştır (Bazarkulova,2019).

Kazakistan coğrafyasında meydana getirdikleri eserleri ile günümüze kadar tesirleri devam edegelen birçok şair ve yazar vardır. Fakat bu büyük şair ve yazarların hiç biri Kazak edebiyatında Abay Kunanbay kadar tesirli olmamıştır. Abay Kunanbay fikirleri, şiirleri ve kara sözleri ile çağdaş Kazak edebiyatının teşekkülüne en büyük tesiri olan Kazakistan'ın en büyükfilozof şairidir (Esembekov,2018).

Kazak halkının büyük şairi, mütefekkeri, milliyetçisi, demokrati, aydını Abay Kazakların sevgili oğludur. Çünkü o, Abay'ın kendi ifadesiyle, babanın evlâdı olan oğul değil, halkın evlâdı olan oğludur. Yine dar manadaki halkın evlâdı olan oğul değil, kendi milleti olan Kazak'ı seven, bütün yurt çalışanlarını kardeş gören hümanist bir oğludur.

Abay, Kazak halkım sadece sevmekle yetinen biri değildir. O, sevdiği halkın toplumsal ilerleyişini daha da ötelere ulaştırmada, fikrini ve düşünce dünyasını açmada ve geliştirmede, millî düşünce ve sezgisini yüceltmede, millî kültürünü, özellikle

millî edebiyatı geliştirmede çok büyük emek sarfeden bir gayret adamıdır(Uygur,1997).

Abay'ın eserleri sadece Kazak edebiyatının değil, Kazak kùltürünün, maneviyatının ve en önemlisi Kazak dilinin temel taşlarından biri sayılmaktadır. Abay'ın Kazak yazılı edebiyatının ve dilinin gelişmesinde büyük bir rolü vardır. O, hem edebiyat hem de sosyal hayatla ilgili yenilikçi düşünceleriyle kendinden sonraki Kazak nesillerinin örnek aldığı bir şahsiyet olmuştur (Kınacı,2018).

2.6. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde, çalışmamızı ilgilendiren konularda yapılmış çalışmalar değerlendirilmiştir. Ders kitaplarında değerlerin tespiti üzerine yapılmış çalışmaların çoğu Türkçe ders kitapları olduğu görölmektedir. Yabancı dilde ders kitaplarına dönük çalışmaların sınırlı olduğu görölmektedir.

Koç (2013) “8.Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Değerler Bakımından İncelenmesi (1981 ve 2006 Türkçe Öğretim Programlarına Göre Hazırlanan Ders Kitapları)”; Çapoğlu (2014) tarafından hazırlanan “Ortaokul 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Şiirlerde Yer Alan Değerler”; Aral (2008) “Millî Eğitim Bakanlığı'nın Hazırladığı 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Değerler Üzerine Bir Arastırma”; Başaranol (2017) tarafınan yazılan “Ortaöğretim İngilizce Ders Kitaplarının Temel Değerler Açısından İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezi; Somuncu (2008) “İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Edebî Metinlerin Temel Evrensel Değerleri İçermesi Bakımından İncelenmesi”; Kaliyeva (2015) “Türkçe ve İngilizce Ders Kitaplarında Değerler Eğitimi” Pilav, Ali Demir, Demir (2015) “İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Okuma Metinlerinin Değer İletimi Açısından İncelenmesi” Şen (2008) “6.sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin ilettiği değerler açısından incelenmesi.”; Doğan ve Gülüşen (2011), Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basılan 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin hangi değerleri ilettiğini tespit etmek ve bu değerlerin sınıflara göre dağılımını belirlemek amacıyla “Türkçe Ders Kitaplarındaki (6–8) Metinlerin Değerler Bakımından İncelenmesi” isimli çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Deseni

Araştırma verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ile elde edilmiştir. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı ve görsel materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011:187). Doküman analizi deseni, az zamanda çok veri toplanmasına ve verileri seçmeye imkan sağlamaktadır. Kolay erişilebilir olması bu deseni işlevsel kılmaktadır (Merriam 1988,Yin 1994, Bowen 2009).

Bu desen kapsamında izlenen araştırma süreci Yıldırım ve Şimşek'in (2006); Forster'dan aktardığına göre dokümanlara ulaşma, dokümanları kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve kullanmadır. Yapılan çalışmada benzer süreç izlenmiş olup 8.sınıf ders kitabındaki Abay Kunanbayev eserlerinin değerler bakımından derinlemesine incelendiği için doküman analizi deseni kullanılmıştır.

3.2. İncelenen Dokümanlar

Çalışmaya veri teşkil edecek eserlerin seçimi için öncelikle 7,8, 9.sınıf farklı yayınların yayımladığı ortaokul edebiyat ders kitaplarına ulaşılmıştır. Kitapta, Abay Kunanbaev eserleri üzerine odaklanmış ve sonra hangi tür eserlerin yer aldığı tespit edilmiştir. Metinler anlam, düşünce bakımından tek tek incelendikten sonra değerler başlığı altında farklı kategoriler altına toplanmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma, var olan durumu bir belge incelemeye dayalı bir biçimde betimlediği için nitel veri analizi tekniklerinden yararlanarak gerçekleştirilen betimsel bir çalışmadır. Verilerin toplanmasında doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187).

İlgili ders kitabındaki metin adları, metinlerin türleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4, 7,8,9 sınıf Kazak Edebiyatı ders kitabında yer alan metinler ve türleri

Tablo 7: Abay Kunanbayev'in Kazak Edebiyatı Ders Kitabında Geçen Farklı Metin Türleri

Şiir	Kara Söz	Deyimler
1. Ölen-söldin patşası, söz sarası	1.7 Kara söz	1. Bilimdiden wyqqan söz, Talaptyga bolsyn kez.
2. Adamnın keibir kezderi	2. 14 Kara söz	2. Bolmasan da uqsap baq
3. Keşegi ötken er Abış	3.17 Kara söz	3. Kimde kimnin adileti joq bolsa, onyn uiaty da joq.
4. Tula boyun uyat-ar edi	4.19 Kara söz	4. Enbeksiz mal dametpek - qaiyrwylyq.
5. Talaptın minip tulparın	5.26 Kara söz	5. Tamagy toqtyq, Jumysy joqtyq, Azdyrar adam balasyn.
6. Bireudin kisisi ölse, karalı ol	6.32 Kara söz	6. Arbir jalqau kisi- qorqaq qairatsyz
7. Qyran bürkit ne almaidy, salsa baptap	7.37 Kara söz	7. Dosyna dostyq - qaryz is
8. Jigitter oıyn arzan, külki kymbat		8. Jaman dos - kölenke
9. Men jazbaimyn ölendi ermek üwin		9. Enbek etsen erinbei
10. Jasynda gylım bar dep eskermedim		10. Asygys tubi- ökiniw
11. Gylım tappai maktanba		11. Üw aq narse adamnyn qasieti
12. Segiz ayaq		
13. Qarawa, jeltoqsan men sol bir-eki ai		
14. Bolys boldym mineki		
15. Auelde bir suyk muz akyl-zerek		
16. Masgut		
17. Eskendir		
18. Azim Angimesi		
19. Jaz		

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Ders Kitabında Yer Alan Bireysel Değerler

Bireysel değerler bireylerin sahip olduğu, hayatta önemli olarak saydığı ideallerini gerçekleştirmek için yaptığı seçimleri ifade etmektedir.

İnsan meselesi, Abay'ın hayatı boyunca sürdürdüğü entelektüel arayışının temel noktası olmuştur. Nitekim o, hem şiirlerinde hem de “Kara Sözder” adıyla bilinen nesir yazılarında insanın özü, değeri, olumlu ve olumsuz özellikleri, sorumlulukları, içinde yetiştiği çevresi, aldığı eğitim üzerinde özenle durmuştur. Ancak, insanla ilgili olarak eğitim ve çalışma konuları hakkında ısrarla durduğunu vurgulamak gerekmektedir. Çünkü bu iki mesele insanın olgunlaşmasını sağlayan en önemli unsurlardır. Nitekim eğitim, insana onun kim olduğunu, özünü, değerini kavratır, olumsuz yönlerini törpülemesine ve olgun bir insan olmasına yardımcı olur. Çalışma da en az eğitim kadar insanı hem bireysel hem de toplumsal yönüyle düzeltici, törpüleyici rolünü oynar. Çalışmanın birey için iyilik, soyluluk ve mertliğin kaynağıdır. Toplumsal açıdan ise çalışma insanî faaliyetlerin en üstünü olarak, millete hizmet etmenin temel göstergesidir. Abaya göre insan karakteri, iki kategoride ele alınır birincisi Başkaları için yaşayan “Tulga” ikincisi “Bencil” tiplerdir, Abay iki tip karakterden bahsediyor. Tulga: Cömert, yardımcı, iyi niyetli, idealist; Bencil: Kibirli, kıskanç, kaygısız (Hopaç, 2013).

4.1.1. Akıl

Abay'a göre kâmil bir insan olabilmek için, aklının onaylamadığı bir işe inanmaması, önce bilgi ve bilim yolunu seçmesi, akıllı insanları kendine örnek alması gerektiğini belirtir. Kâmil olan insanın, her yönüyle gelişmiş, olgunlaşmış bir insan demek olduğunu belirten düşünürümüz, Bilgiyi ise, bilimi ve teknolojiyi zenginleştiren kuvvetli bir araçtır. Bu araca sahip olmakla insanı akıllı kılan, insanı olgunluğa götüren bir yol olarak tasavvur eder (Akhmetbekov, 2011).

Şair bu şiiri ile gençlere akıllı olmanın önemini arz etmektedir. Aynı zamanda ders kitabının içerisinde de öğrencilerin şiiri okuduktan sonraki edinmek gereken sonuçları şu şekilde yer almaktadır.

“Akıllı insanlar olayları çabuk kavrar, sorunlara pratik çözümler getirebilir. Attıkları her adımı iyi değerlendirirler, iyi düşünüp konuştukları için başarıya kolay ulaşırlar. Akıllı kişi doğru işe merak eder, heveslenir, peşine düşer. Birisi konuşurken kulak kesilir. O geçen ömrü için pişmanlık duymaz” (Kazak Adebieti, 2016: 95).

Halk arasında çok tanılan şairlerden biri "Auelde bir suyq muz -aqyl zerek" adlı eserinde herkesden farklı olmanın yolu - akıl, kuvvet ve temiz kalbe sahip olabilmektedir,- diyor.

Auelde bir suyq muz -aqyl zerek,

Jylatqan tula boidy ystyq jürek.

Aqyl, kairat, jürekti birdei usta,

Sonda tolyq bolasyñ elden bölek...(Kazak Adebieti, 2015: 268).

Akıllı, kuvvetli ve temiz kalp sahibi ol,

Böylece herkesden çok farklı ol...

Bu eserde Abay, akıl ve bilginin önünde hiçbir kötülüğün, açgözlüğün, ve nankörlüğün güçlü olmadığını söylüyor ve dünya malına olan sevginin, sadece kötülüğe götüreceğini ifade ediyor.

4.1.2. Bilim

Abay’ın en çok üzerinde durduğu konulardan biri de bilim dir. Söz gelimi şiirde Abay geçmişte olan şairlerin söz, şiir kıymetini bilmediğini, doğru dürüst şiirleri söylemediğini, sadece para bulmak, zenginlere iyi görünmek, yakın olmak amacıyla onları öven şiirler yazdığını dile getiriyor. Bu nedenle şair,

- Akındarı akılsız, nadan kelip,

Kör- jerdi ölen kıptı joktan karmap.

Kobyz ben dombıra alıp topta sarnap,

Maktañ ölen aııptı arkimge arnap (Kazak Adebieti, 2012:108).

“Kopuz ile dombyra ’yı ele alarak

Şiirler söylemiş

İyi görünmeyi amaçlayarak”

-diyerek eski zaman şairlerinin akılsız ve cahil olduğunu belirtiyor. Abay şiirinin ikinci mısrasında söz sanatını yeterli derecede kullanamayan bilgisiz şairleri kınıyor ve onların eserlerini okuyanların cahil olduğunu söylüyor.

Böten sözben bilgansa söz arası,

Ol- akınnın bilimsiz bişarası.

Aituşı men tındauşı bari - nadan.

Bul jurtın söz tanımas bir parası (Kazak Adebieti, 2016:89).

“Farkında değil ikisi de,

Söyleyen de dinleyen de

Kelimeden bir şey anlamıyorlar.

Bu kadar da nasıl cahil olabiliyorlar”.

Şiirdeki “bilimsiz” ve “nadan” kelimesi Türkiye Türkçesine aktarıldığında “bilgisiz” ve “cahil” anlamlarını taşımaktadır. Cahillik başa beladır. Cahilliğin bir başka göstergesi, nerede oturup kalkacağını, hangi durumda nasıl tepki vereceğini bilmemektir.

Abay yirmi altıncı sözünde bunu şöyle dile getirmektedir: *“Cahil olan halk sevinilmeyecek şeye sevinir. Sevindiği zamanda ne söyleyip ne yapacağını kendisi de bilmez. Değişik bir sarhoşluğa kapılıp akli gider. Ayrıca utanan kişiler utanılmayacak şeyden utanır, utanılacak şeyden de utanmaz. Bütün bunlar cahillik ve ahmaklığın eseri.”*

Abay’ın en çok şikâyet ettiği şeyde toplumu saran cahilliktir. Abay cahilliğin içine; tembellik, yalancılık, eğitimsizlik, hırsızlık, uyuşukluk gibi kavramları alır. Eserinde de halka bunlara karşı uyanık olmaları konusunda nasihatler verir.

Ders kitabının içerisinde şiire dair varılması gereken sonuçlar şu şekilde yer almaktadır. “*Övülen kimse kendini önemli zanneder. Birini övmek onun kibirlenmesine yol açar. Övülmek insanı kör ve sağır edebilir. Kusurlarını görmez olur, doğru sözleri, verilen nasihatleri işitmez*” (Kazak Adebieti, 2012:110).

Ders kitabında geçen, yazar, şair, filozof Abay’ın diğer bir eseri de “17 Kara Sözüdür”.

Kara sözler- tarih boyunca hükümdarlara ve devlet adamlarına nasihatler içeren siyasetnamelerin kendi çağındaki devamı niteliğindedir. Kara sözler- Abay’ın yazmış olduğu nesirleri içermektedir ve 45 metinden oluşmaktadır. Bu metinler halkı bilinçlendirmek, manevi değerlerini korumak ve ona sahip çıkmak için yazılmış nasihatleridir. Kazak halkının yaşayış tarzı, toplumsal farkındalık, eğitim ve din konularında bilhassa durulmuştur. Toplumdaki yanlış uygulamalar eleştirilmiş, onların yerine sahip olunması gereken güzel huy ve davranışlar önerilmiştir. Her bir durumun, akıl süzgecinden geçirilmesi gerektiğine vurgu yapan Abay, Kara Sözlerinde kâmil insan olma yolunun hem dinî hem de insanî bilgilerle açılabileceğini örneklerle izah etmiştir. Zenginliğin de bilginin de toplumda saygı görmenin de kaynağının ilim, çalışma ve gayretle olacağını öğütlerken tembelliğin insandaki en tehlikeli hastalık olduğunu tespit etmiştir.

Abay “17 Kara sözünde” bilimin her şeyden önemli olduğunu ifade etmesi nedeniyle ortaokul, lise düzeyindeki ders kitaplarında yer almaktadır ve öğrenciler tarafından ezberlenmektedir. Metinde *gayret*, *akıl* ve *kalp* kendi özelliklerinden bahsederek üstün olduğunu durmadan söyleyip bahse giriyorlar. Hünerlerinden bahsetmek için koşarak ilime gelmişler. Hepsi kendi özelliklerini anlattıktan sonra ilim, on yedinci sözde hepsine cevaben şöyle der: “...hepinizin iyi ve kötü yanlarınız var. Ama benim işim içinizi buluşturmak. Hepsini bir arada bilimdir. Bu üçünü bir kişide bulursanız, o ayağının tozu yüze sürülecek adamdır” diyerek ilmin önemini vurgulamaktadır.

Abay bu kara sözüyle, olumsuz örnekten yola çıkarak olumlu değeri anlatmaktadır.

Abay’ın şiirleriyle birlikte deyimleri de Kazak edebiyatında ve dolayısıyla kazak

sözlü kültüründe önemli bir yere sahiptir. Abay deyimlerinde de çoğunlukla bilim ve eğitime daha fazla önem vermektedir. Örneğin, düşünür bu deyimle

Bilimdiden wyqqan söz,

Talaptyga bolsyn kez(Kazak Adebieti, 2012: 87).

"İlim sahibinin her sözü,

Hırslı gençin yararına olsun"

– ilim sahibinin yükümlüğünün gençlere doğru yolu göstermek gerektiğini dile getirmektedir.

4.1.3. İstek

Abay her zaman tembellikten ve cahillikten şikâyet ettiği gibi insanın çalışkan ve öğrenmeye istekli, hünerli olması gerektiğini her zaman dile getirmiştir ve bu özelliklerin oğlu Abdirahman'da bulunduğunu “Keşegi ötken er Abış” adlı şiirinde bahsetmiştir.

Öneri onın jurt askan,

Boyamasız ak könül,

Gılımga könül zerek-ti, (Kazak Adebieti, 2016: 94).

“O herkesden daha çok

Hünerli ve çalışkan

Hem temiz kalp sahibi”

– diyerek, onun ahlak güzelliğini, çağdaşlarından daha çok bilgili ve akıllı olduğunu dile getiriyor.

Abay’ın diğer çocuklarına değil de Abdirahman’a(Abiş) bağlı olmasının birkaç nedenleri vardır. Abay Abdirahman’ın açık fikirliliğine, dünya görüşüne, şairlik yeteneğine değer vermiş, onunla sırdaş olmuş ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Abdirahman'ın aklını Platon ve Sokrata, kuvvetini ise Hz. Ali'ye benzetiyor, Eskendir,

Timur, Cengiz Han gibi halkın danışmanı idi,-gibi ifadelerde de bulunmuştur. Abdirahman kendi şehrindeki eğitimini tamamladıktan sonra babası Abay, onu yüz som ücret karşılığında devlet lisesine kaydettirmiş. Dönem itibarıyla eğitim için bu kadar çok para veren ilk Kazaklardan birisi Abay olmuştu. Abdirahman bu liseyi bitirdikten sonra Petersburg'taki Teknik Okula atanmış. Orada bir tanıdığı vasıtasıyla kendi memleketindeki Mihaylov Topçu akademisine tayin edilmiş. Kendi halkıma hizmet edeceğim, onlara faydalı olacağım diye göç hazırlıklarına başladığı sırada ne yazık ki akciğerlerinden rahatsızlanmış ve 1895 yılında vefat etmiştir.

Şair toplumunun insanların bilgisiz, öğrenmeye istekli olmadığını dile getirerek üzüntüsünü ifade ediyor.

Akıl sözge ıntasız, jurt şabandap,
Kisimsingen, jep keter bilimsiz köp (Kazak Adebieti, 2012: 92).

*“Öğrenmeye isteksiz,
Yaptığı şeyler gereksiz”.*

Abay her zaman gerçekleri ortaya koyarak yaşadığı toplumun olumsuz taraflarından bahsediyor.

Edebiyat ders kitabında esere yönelik sonuçlara şu şekilde varılması gerektiği ifade edilmiştir.

“İlim elde etmek için güçlü bir arzu ve istek olmalıdır. İnsan zeki olabilir ve diğer şartları da sağlayabilir, ancak ilme yönelik arzu ve istekten yoksunsa başarılı olamaz. İlimde başarıyı elde etmek için kişinin ilgi duyduğu bir alanda çalışma yapması gerekir”(Kazak Adebieti, 2012: 93)..

4.1.4. Merak

Abay da otuz ikinci sözünde *“Bilime tutkun, arzulu olursan ve öğrenmenin kutsal olduğunu fark edersen, gönlünde huzur hâsıl olur”* demektedir.

Abiş'in ölümünden sonra Abay birkaç süre kimseyle konuşmamış, ancak yazdığı şiirlerle dertleşmiştir. Bu sırada yazdığı şiirlerden biri de *“Tula boyun uyat- ar edi”* eseri olmuştur. şair şiirinde Abiş'e;

Erlikke de bar edin,

Uirenuge toimagın (Kazak Adebieti, 2016: 93),

“ğrenmeye hevesli

Hem de çok cesaretli”

- diyerek onun alışkan, meraklı, öğrenmeye istekli olduğunu dile getiriyor.

Abay her zaman bir işe başlarken iyi niyetle hareket edilirse sonucu da iyi olacağını hep vurgulamaktadır. Her iş başlangıcındaki niyet ne ise ona göre sonuçlanmaktadır. şekle değil içimizden geçen niyete önem vermeliyiz.

Taukelge nar edin,

Talappen teren boilagan (Kazak Adebieti, 2016: 93)

“nce çaba sarf eder,

Sonra tevekkül eder”

- diye Abay aynı şiir mısralarında da oğlunun tevekkül eden iradeli olduğundan bahsetmektedir.

4.1.5. Azim

Abay'ın bu şiirleri yazmasındaki nedenlerin biri de gelecek kuşağa örnek alınabilecek şahsın özelliklerini tanıtmaq ve bizzat örnek almamızı istemesidir. Başarılı birey için anlamlı olan amaçların, yapılmış olan günlük programlarla adım adım gerçekleşmesidir. Kişisel amaçlar belirlenmeden başarılı olmak mümkün değildir. Hedefi olan insanlar toplumda belli yerlere gelebilirler. Abay da bu konuyla ilgili düşüncesini otuz yedinci sözünde *“Başarılı olmak istiyorsın, usulünce alış”* şeklinde ifade etmektedir(Kazak Adebieti, 2016: 94).

Hem doğu hem de Batı klasiklerinin düşüncelerinin ilham alan Abay, geleri

çalışmaya, çaba göstererek yeni şeyler öğrenmeye teşfik etmektedir.

Paida oilama, ar oila

Talap qyl artyq biluge.

Artyq bilim kitapta

Erinbei oqyp köruge(Kazak Adebieti, 2015: 260).

“Faydayı düşünme, ar-namusu düşün,

Çabala fazla bilmeye.

Tüm bilgiler kitapta,

Üşenme okup görmeye”.

Abay bu şiirinde gençleri ilim öğrenmeye çağırmaktadır. Abay'ın gençler için yazılan bunun gibi birçok şiirleri bulunmaktadır. Örneğin; *"Jigitter, oyn arzan, külki qymbat"*, *"Men jazbaimyn ölendi ermek üwin"*, *"Jasymda gylym bar dep eskermedim"*, *"Gylym tappai maqtanba"* bu şiirlerinde büyük düşünür gençleri bilgisizlikten ve tembellikten sakınmak gerektiğini dile getirerek, hem ahlak olarak hem de iş sahibi olarak iyi birey olmaya çalışmamız gerektiğini vurgulamaktadır.

Şair şiirinin devamında ise, aşağıdaki şekilde, gençlere azimli ve güzel ahlak sahibi olun,- diye sesleniyor.

Kerek is bozbalaga - talaptylyq,

Artürli öner, minez, jaqsy qylyq.

Keibir jigit jüredi maqtan söylep.

Syrtqa pysyq keledi, közge synyq.

Azimli olmak gerekiyor gençlere,

Hünerli hemde güzel ahlak sahibi de.

Ama ne yazık ki bazı gençler,

Boş konuşup övünüyorlar.

Dışarıdan iyi görünmeye çalışıyorlar,

Böylece tek kendilerin kandırıyorlar.

Diğer bir şiirinde ise Abay,

Men jazbaimyn ölendi ermek üwin,

Joq-bardy ertegini termek üwin.

Kökiregi sezimdi tili oramdy

Jazdym ülgı jastarga bermek üwin, (Kazak Adebieti, 2015: 260).

Ben şiirlerimi boşuna,

Ufak-tefek şeyleri dile getiriyim diye yazmıyorum.

Kalbi uyanık, hırslı gençlere,

Örnek olsun diye yazıyorum,

- diyerek şiir yazmadaki nedenin, ülkesi insanların eğitilmiş olmaya, kalbi uyanık birey olarak yetişmeye teşvik etme niyetinde yazdığını söylüyor.

Aynı zamanda gençlere de, ilim sahibi biriysiyle yolun denk gelirse ondan bilgi öğrenmeye ve one benzemeye çalış diye aşağıdaki sözleriyle hitap etmektedir.

Bolmasan da uqsap baq,

Bir galymdy körseniz.

Ondai bolmaq qaida dep

Aitpa gylım suiseniz(Kazak Adebieti, 2012: 87).

"Onun gibi olmasan bile,

Benzemeye çalış.

Eğer bir bilim adamı görürseniz.

Ben yapamam demeden

Benzemeye çalış,

Eğer ilmi gerçek sevseniz".

4.1.6. İrade

Hem şair hem düşünür olarak tanılan Abay, acele etmeden, iradeli bir şekilde çalışma neticesinde toplumun hem kötülüklerden kurtulacağına, hem de başarıya ulaşacağına inanmış ve aşağıdaki deyimleriyle dile de getirmiştir.

Asygys tubi- ökiniw(Kazak Adebieti, 2012: 87).

"Acelenin sonu- pişmanlık".

Enbek etsen erinbei,

Toiady karnyn tilenbei(Kazak Adebieti, 2012: 87).

"Uşenmeden çalışırsan,

O zaman tam kazanırsın".

İçerisinde yaşadığı toplumun bireyleri olarak tanılan insan gerçek insan olması için üç farklı şeye sahip olması gerekiyordu. Onlar: *Güçlü küvvet, parlayan zekave yumuşak kalp* olarak şairin esirinde yer almaktadır.

Üw aq narse adamnyn qasieti

Ystaq qairat, nurly aqyl, jyly жүрек(Kazak Adebieti, 2012: 88).

"Sadece üç şey insanı farklı yapan,

Güçlü küvvet, parlayan zeka, ve yumuşak kalp".

Şair, bununla benzeyen düşüncelerini iç-gücü olmamazlık- insanoğlunu körelten şeylerin öncüsü olduğunu söyleyerek devam etmektedir.

Tamagy toqtyq,

Jumysy joqtyq,

Azdyrar adam balasyn(Kazak Adebieti, 2012: 87).

"Karnı dok olmak

İşi- gücü yok olmak

Köreltir adamoğlunu".

Yukarıda tespit edebildiğimiz 6 farklı bireysel değerlerden “akıl”9 kez geçmekte iken, “bilim” 6 kez “azim” 5 kez, “istek” 4 kez, “merak” 3 kez ve “irade” 2 kez geçmektedir. Toplamda işlenen bireysel değerler sayısı 29 olup, en çok geçen bireysel değerden akıl (9) ve en az geçen bireysel değer irade (2) olarak ortaya çıkmaktadır.

4.2. Ders Kitabında Yer Alan Milli Değerler

4.2.1.Sözlü Kültür

Abay, "Ölen sözdün patşası söz sarası..." şiirinde, şiir, şarkı ve söz sanatına büyük değer veriyor. Söz sanatının halkın yaşamıyla bağlı olduğunu, şairlerin toplumdaki yerini, hedefini belirtiyor. Söz sanatına halkın fikrini, düşüncesini, hedefini ileri sürebilme görevini yüklüyor.

Ölen sözdin patşası söz sarasy

Kyınnan kyıstırar er danası

Tilge jenil, jurekke jyly tiyip,

Tep tegis jumyr kelsin ainalasy (Kazak Adebieti, 2012:91).

“Şiir tüm kelimelerin hükümdarıdır,

Herkes şiiri yazamamaktadır.

Asıl şiir dediğimiz

Dili anlayışlı olup, kalbe dokunmalıdır”.

Bu mısralarıyla şair, kelimeler kullanmayın da bir sanat olduğunu, şiirin ise kendine has kuvvete sahip olduğunu vurgulamaktadır. Abay’a göre şiirin asıl gayesi - şiir olmaktır, güzel olmaktır. Şiir için kullandığı belli başlı teşbih ve mecazlar şunlardır: *"İşi altın, sırtı kumış söz, Erkelenip şıkkın söz, Ötkirdin cüzi, Kestenin bizi, Bilgenge mercan, Bilmeske arzan söz, Calın men Ottan caralğan"* - diyerek şiiri kalpten geçen bir hadise olarak nitelendirir.

Böylece söz sanatından da bahsederek asıl amacının söz kıymetini bilmeyi anlatmak, insanlardan uyanık olmasını istemek, anlamlı, tatlı konuşmak gerektiğini belirtmek olduğunu açıklıyor.

Maksatım- til ustartıp, öner şaşpak,

Nadannın könilin koyıp közin aşpak

Ülgi alsın deimin oili jas jigitter,

Duman- sauık oida jok auel basta –ak (Kazak Adebieti, 2012:94).

“Amacım dilimizi edindirmek ve aydınlatmak,

Cahilin kalbini uyandırmak, gözünü açmak,

Örnek almasını isterim akıllı gençlerden

Eğlenmek - gezmek zihinde yoktu eskiden”

– diye büyük şair tüm millete seslenmektedir. Söz kültürünün bu kadar öneme sahip olmasının ve değer verilmesinin kendine ait neden de vardır. Kazaklar eskiden göçebe hayatı sürdürmüşler ve sürdükleri hayat sürecinde tüm bilgileri yazarak ve kitaptan değil de, bir- birine söyleyerek, biri diğer birine paylaşarak ve ezberleyerek edinmişler.

Dolayısıyla burada bilgiyi ve aynı zamanda hikaye ve şiirleri doğru iletebilmek için doğru kelimler ile güzel sözler kullana bilme becerisine sahip olmak gerekiyordu. Kazak milletinin neredeyse tümü bu beceriyi zaten atalarından edinmekteydi. Bu nedenle şiir yazmak ve hikaye anlatmak - kazak halkının hayatının ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir.

4.2.2. Sosyal Adalet

Şairin "Segiz Ayaq" adlı eserinde kazak milletinin yaşam şeklindeki tüm gerçekleri ortaya çıkarıyor ve kaçınmamız gereken durum ve tavırları tek tek dile getiriyor.

Malyndy jauga,

Basyndy dauga,

Qor qylma, qorga, tatulas.
Ötirik, urlyq,
Ökimet zorlyq
Qurysyn, közin awylmas.
Uiatyn, aryn oiansyn,
Bul sözimdi oilansyn! (Kazak Adebieti, 2015: 261)

*“Malını düşmana
Başını kavgaya
Boşuna harcama”,*

- diyerek Abay mısralarında tüm milletimize boş şeylere uğraşmanın yerine kendimizi yetiştirme yolunda meşgül olmamızı tavsiye etmektedir. Göçebe hayatında boş konuşmayla meşgül olmak- kazakların kendilerine yaptığı en büyük zarardı. Abay kazak halkının geride kaldığının en baştaki nedeni olarak bunu ifade etmektedir.

Abay'ın siyasi görüşlerini yansıtan "Maz bolady bolysyn" ve "Bolys boldym mineki" adlı eserleri de bulunmaktadır.

Küwtilerim söz aitsa,
Bas izeimin wybyndap.
Alsizdin sözün salgyrtsyp,
Wala ugamyn qyryndap (Kazak Adebieti, 2015: 263).

*Güç sahibi konuşsa,
Hemen itaat ediyor.
Kul oluyor.
Aciz birisi konuşsa eğer
Hiç de umursamıyor,*

-diyerek büyük düşünür, çok belli olan, can acıtıcı gerçeğimiz, sosyal

adaletsizliği dile getirmektedir. Abay döneminde sadece mal sahibi olan insanlara değeri gösterilmektedir. Abay kendisi de zengin bir ailenin çocuğu olmasına rağmen, milletimizin yaptığı bu tavra son derece rahatsızdı ve üzülmüyordu.

Tespitlerden yola çıkarak millî değerlerden “söz sanatına” olan değerin 11 kez metinlerde geçtiğini görmek mümkündür. Çünkü kazak halkı eskiden söz sanatına değeri vermiş ve çok erken yaştan “aytıs”(aniden düşünerek söylenen şiir türü) söylemeye hazırlamıştır. Bu nedenle kazak toplumunda “akınlar” çok bulunmaktadır. Sosyal adalet ise 2 kez metin ve eserlerde yer almaktadır. Toplamda işlenen milli değerler sayısı 13 olup, en çok geçen milli değerden söz kültürü (11) ve en az geçen milli değer sosyal adalet (2) olarak ortaya çıkmaktadır.

4.3. Ders Kitabında Yer Alan Evrensel Değerler

4.3.1.Adalet

Abay tüm insanoğluna, birisini tanımak için onun sosyal statusüne değil de, o insanın kalbine dokunup yaptıklarına bakarak değerlendirmemizi ve adaletli olmamızı tavsiye etmektedir.

Sözine qaraı kisini al,

Kisige qarap söz alma(Kazak Adebieti, 2012: 87).

"Söylediklerine ve yaptıklarına bakarak insanı tanımaya çalış,

Dış görünüşüne bakarak değil".

Abay şiir yazmanın nedenini toplumun yaşadığı sıkıntıları ve zorlukları ortaya çıkarma olduğunu dile getiriyor. Yaşanan her türlü adaletsizlik, zulimlik, cahilliğe olan acı duyguların kalem almaya yönlendirilen başat sebeplerden biri olduğunu söylüyor.

Kıraşa karap kırımga,

Mun men zardı kolga alar.

Kektenip nadan zulımga,

Şiirşik atar, tolganar

Adilet pen akılga,

Sınatıp körgeñ bilgeñin(Kazak Adebieti,2012:110).

“Akıl ve adaleti

Arkadaş ettim kendime”

-şair, şiir yazarken adalet ve akıllıkisin de aynı anda kullanma gerektiğini belirtmektedir.

Abay adalet ve utanmanı bir birine bağlı olan insani tavır olarak nitelendirmektedir.

İnsap-uyat, ar-namıs,sabır,talap.

Bulardı kerek kılmas eşkim kalap.

Teren oi, teren gılım izdemeidi

Ötirik pen ösekti jündeı sabap(Kazak Adebieti,2012:109).

İnsaf, utanç, ar- namus, sabır, merak

Görmez kimse bunları ihtiyaç olarak,

Derin düşünce, derin ilim bulmak yerine

Dedikodu ve yalana kayar esir olarak

Kimde kimnin adileti joq bolsa, onyn uiaty da joq(Kazak Adebieti, 2012: 87).

"Kimde adalet yoksa o insan da utanç ta yok demek".

Herhangi bir insanın çalışmadan bir şeyi arzu etmesini – dilencilikle aynı olduğunu vurgulamaktadır.

Enbeksiz mal dametpek –qaiyrwylyq(Kazak Adebieti, 2012: 87).

"Çalışmadan bir şey istemek - dilencilik".

4.3.2.Sevgi

Abay, oğlu Abdirahman'ın ölümü üzerine “Allanıñ Rahmatın” (*Allah'ın Rahmetine*), “Orınsızdı Aytpağan” (*Yersiz Konuşmayan*), "Közimnin nurısız"

(*Gözümlün nuru*), “Tilim sagan aytayın” (*Dilim sana sesleniyorum*), “Keşegi ötker er Abış” (*Hayattan giden cesur Abış*), “Talaptın minip tulparın” (*Çabalama yolunda*), “Tula boyun uyat-ar edi” (*Kibarlık ve ar-namus sahibi*), adlı şiir ve ağıtlar yazmıştır. Bu gibi eserlerinde şair üzüntüsünden, kaygısından yola çıkarak neden bu duygularını şiir yoluyla dile getirdiğinin sebebini anlatmaktadır.

Sevdiğini alan zamanın ne kadar dar olduğundan şikayet ediyor. Kendisine de tahammül etmesi gerekliliğini bildiriyor.

Ölüm, insanoğlunun gündeminde yer alan en dramatik sahnelerden biri olmuştur. İnsanlığın karşılaşabileceği en etkili olaylardan biri olan ölümün karşısında insanoğlu başlangıçtan beri tepkisiz kalmamıştır. Olumlu ya da olumsuz bir tavır alarak bazı sorular sormak ihtiyacını duymuş, bunlara cevaplar aramıştır. O kişinin iyi taraflarını anlatmak, beslediği samimi duyguları dile getirmek, ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere şiirler ve ağıtlar yazmıştır (İsen, 1994: XII).

Abay için üzüntünü gidermenin birkaç yolu vardır ancak şiirle dertleşmenin her türlü seçeneklerden daha yararlı olduğunu söylüyor.

4.3.3. Merhamet

Merhamet ve sevgi her zaman insanoğlunu iyiliğe götürmüştür. Eğer toplumda bu iki değer tamamıyla desteklenirse şimdi yaşadığımız hayatın kat kat güzeliğini hak etmiş olurduk. Affetmeyi bilmeyen, kinli ve kibirli toplumun başarıya ulaşacağı ihtimali de çok düşüktür. Çünkü birlik ve beraberlik olmayan yerde başarı ve devamlılık ta olmaz. Şair bir sonraki şiiriyle bunları demeye çalışmıştır.

Bolmawy kek wil,
Bolsaiwy köp wil,
Jan aiamai kasip qyl!
Orynsyz yrjyn,
Bolymsyz qyljyn,
Bola ma daulet, nasip bul?
Enbek etsen erinbei,

Toiady karnyn tilenbei, (Kazak Adebieti, 2015: 261).

Kinli olma,

Affeden birisi ol.

Çok çalış hiç usanma,

Boş konuşma.

Çünkü bu sana

Hiçbir zaman iyilik getirmez.

Abay, "Qarawa, jeltoqsanmen sol bir- eki ay ", adlı eserinde

Kari qoi eptep soigan baidyn uiy,

Qai jerinde kedeidin tursyn kuiy?

Qara qidan orta qap uryspai berse,

O da kylgan kedeige ülken syiy.

Qar jausa da tonbaidy bai balasy,

Ui jyly, kiyz tutqan ainalasy.

Bai ulyna jalwy uly jalynywty,

Agyp jürip oinatar közdin jasy,-

Baida meiy, jalwyda beiyl de joq,

Adastyrgan ekeuin Qudaiym-ai!(Kazak Adebieti, 2015: 262)

- Zenginde merhamet, fakirde çaba da yok

İkisi de yolunan kaymış ne yapıyım,

- diyezengin ve fakir arasındaki ayrımcılığı ve fakirlerin zor hayat tarzını anlatarak, paylaşmayı öğrenmemizi söylemektedir. Her hangi bir ayrımcılık yapmaksızın yaşamını sürdüren bir toplum olmak gerektiğimizi arzu etmiştir.

4.3.4. Birlik

Toplum arasında birlik olmadan, yeni adımlar atılması, ileriye dönük hareketler edilmesi mümkün değildir. Şair da bu düşüncelerini bir sonraki şiirinde ortaya koymuştur.

Şair, "Jigitter, oıyn - arzan, külki - kymbat" adlı eserinde sevgi ve dostluğun toplum içerisinde olması gereken en önemli unsurlardan biri olduğunu ifade etmektedir.

Kemdi kün qzyzyq dauren tatu ötkiz,
Jetpese birindikin birin jetkiz.
Künwildiksiz tatu bol wyn könılmen,
Qıyanatwyl bolmaqty esten ketkiz! (Kazak Adebieti, 2015: 265).

*Kısa dünya hayatında anlamlı yaşa,
Birisinin eksiği varsa sen onu tamamla.
Kin tutma, kötülük yapsa bile hemen unut,
Birlik içerisinde ol kalbini temiz tut!*

Abay'ın insanlar arasındaki her türlü merhametsizlik, acımasızlığı, çekememezliği ifade ederek bu türlü davranış şekillerinin insanlar arasında birlik olmamanın en öncü nedeni olarak gösteren şiirlerinin biri "Sabyrsyz, arsyz, erinwek" adlı şiiridir.

Sabyrsyz, arsyz, erinwek,
Körseqyzar, jalmauyz,
Sorly qazaq sol üwin
Alty baqan alauyz.
Özin-özi kündeidi,
Jaqynyn jalgan mindeidi,
Ol- arsyzdyk belgisi.(Kazak Adebieti, 2015: 263)

*Sabırsız, namussuz, hem tembel,
Açgöz hem de fesatçı.
Ne yazık ki ülkemde,
Bu nedenle birlik yok.*

4.3.5. Kadına Değer

Abay, aynı zamanda kadının toplumdaki yeri ve değerini dile getiren ilk bilim adamlarından biri olarak ta tanılmaktadır. Abay'ın ele aldığı konulardan bir diğeri de aile kurumu ile toplumda kadının konumu meseleleridir. Düşünürümüzün aile, ebeveynin sorumlulukları, genç neslin terbiyesi ve kadın temalarını kendinden önceki Kazak kültür insanlarından daha farklı bir bakış açısıyla ele aldığını belirtmek gerekmektedir. Anne söz konusu olduğunda anneyi ailenin direği olarak gördüğünü belirten Abay, onun çocuğu için kendini feda etmeye hazırlılığını, vefalılığını ve şefkatliliğini över. Öte yandan o, aşkın, sevginin önemini vurgular ve genç kızların kendi aşkları için her türlü zorluğa göğüs gerebildiklerini dile getirir. Bu görüşlerini "Masgut" adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir.

*Sol zamanda - aq nadandar wyryw buzgan,
Jalgannyn damin buzyp qauip qylgan.
Aqyl men mal ekeuin asyrai almaı,
Arawawy tilepti qatyn- qyzdan (Kazak Adebieti, 2015: 271).*

*Akıl ve mal sahipleri,
Dengeyi kaybetti artık.
Böylece de kadınlardan destek beklemeye başladı,,,*

- diye kadınların en iyi destekleyici birey olduğunu kibar ve gizli şekilde ifade etmektedir. Kadının toplumdaki yerine verilen yetersiz değer ve aşağılama gibi sıfatlar günümüzde de tartışılmakta olan konulardan biridir.

4.3.6. Ar-Namus

Abay aşağıdaki eserinde insanoğlunun tembel olması onu namussuzluğa ve cahilliğe götüren etken olduğundan bahsetmektedir.

Arbir jalqau kisi- qorqaq qairatsyz,
Arbir qairatsyz qorqaq -maqтанwаq keledi,
Arbir maqtanwаq qorqaq - aqylsyz, nadan keledi,
Arbir aqylsyz, nadan - arsyз keledi

Arbir arsyз, jalqaudan - suramsaq,özi toiymsyz, tyiymсыз,önersiz , ewkimge dostygy joq jandar wygady(Kazak Adebieti, 2012: 88).

*"Her tembel insan - korkak gelir
Her korkak ta - övünen gelir
Her övünen korka insan- akılsız hem cahil gelir
Her akılsız, cahil insan - namussuz gelir*

Her namussuz tembel insandan ise- açgöz,şükretmeyi bilmeyen, hünersiz, kimseye iyiliği dokunmayan bireyler oluşur".

4.3.7.Saygı

Abay bir sonraki deyiimiyle, dosta dost gibi, en güzel şekilde davranmamızı ve aynı zamanda düşmana da dürüst tavır göstermemiz gerektiğini söylemektedir.

Dosyna dostyq - qaryz is,
Duwpanyна adil bol(Kazak Adebieti, 2012: 88).
*"Dosta gerçek dost gibi olmak- farzdır,
Düşmana ise adil ol".*

İnsan hayatındaki dostluk ve arkadaşlığın önemi üzerinde çok duran Abay kötü ve iyi arkadaş nasıl olur sorusuna da cevabını şu şekilde belli etmiştir;

Jaman dos - kölenke;
Basyndy kün walsa,

Qawyp qutyla almaisyn:

Basyndy bult walsa,

İzdep taba almaisyn(Kazak Adebieti, 2012: 88).

"Kötü arkadaş - gölge gibi

Güneş seni yakaladığı zaman(Sende her şey yolunda olduğu zaman)

Ondan kurtulmazsın

Ama bulut seni yakaladığı zaman(Başına kötü bir şey geldiği zaman)

Hiç bulamazsın".

Yukarıda tespit edebildiğimiz 7 evrensel değerden “adalet”5 kez geçmekte iken, “ar-namus” 4 kez , “merhamet”ve “birlik” 3 kez, “sevgi”ve “kadına değer” aynı şekilde 2 kez geçmektedir. Toplamda işlenen evrensel değerler sayısı 19 olup, en çok geçen evrensel değerden adalet (5) ve en az geçen evrensel değer sevgi ve kadına değer (2) olarak ortaya çıkmaktadır.

4.4. Ders Kitabında Yer Alan Dini Değerler

4.4.1.Allah’a kulluk

Abay’ın, gençlik döneminde yazdığı şiirler bir tarafa bırakılacak olursa, yazdığı şiirlerde ve Kara Sözler’inde, bu sarsıcı üslup ile yüce dinimizin kutsal kitabı Kuran-ı Kerim’i bildirmekten ve Sünnet-i Seniyye’yi anlatmaktan başka bir şey yapmıyordu. En öfke dolu, en kızgın sözleri söyleten hissiyatının arkasında bile bunu görebiliriz. Sadece bunları anlatmak için başka izlenim bulmuş, Allah Teâlâ’nın "bana erişemezsiniz", "Cennet’e giremezsiniz"; "Şeytana esir olursunuz", "kahrolursunuz" dediği hal ve hareketler için; Abay, "ahmaklık", "yalancılık"; "açgözlülük", "hilekârlık" vesaire diyerek kızgınlığını bildirmiş (Kibar, 2014).

Örneğin, Abay’ın “Eskendir” adlı eserinde bu görüşlerini daha net bir şekilde görebiliriz. Ortadoğu halkları arasında İskender hakkında pek çok hikaye, masal veya destan bulunmaktadır. Hatta Kur’ân-ı Kerim’in Kehf suresinin 83-97 ayetlerinde kendisinden söz edilen kişinin İskender olduğu yorumu kabul gören bir yorum olarak

görülmektedir. İskender efsanelerinden bazıları Kazak kültür dünyasında da yaygınlık kazanmıştır. Bu duyarlılık karşısında Abay, Eskendir başlıklı bir şiir kaleme almıştır. Bu şiirin ana teması, cennet kalesidir. Destanın kahramanları olan Kızır (Hızır) ve İlyas, arkadaşlarıyla birlikte su aramaktadır.

Görüldüğü gibi yalnızca İskender değil, Hızır ve İlyas gibi Ortadoğu ve İslâm kültürünün bilinen kahramanlarına destanda yer verilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’in Saffat suresinin 123-132. ayetlerinde İlyas peygamberden; Kehf suresinin 64-82. Ayetlerinde ise Kızır babanın, Musa peygamberle çıktığı geziden söz edilmektedir.

4.4.2.Nefisten korunmak

Abay realist bir şairdir aynı zamanda manevi, dini olarak ta kendisini geliştirmiş büyük bir düşündürdür. Dolayısıyla, şair kendisinin bu iki farklı çelişki ortasında kalan hislerini de gizlememektedir.

Gylymdy izdep,
Dunieni közdep,
Eki jakka ünildim...(Kazak Adebieti, 2015: 261)
*“İlim için hem de
Dünya için
Eki farklı tarafa bakakaldım”.*

Abay sadece kendini düşünen kişi, insanlara düşmandır diyor 37.sözünde yukarıdaki cümlelerinden yola çıkarakşunları ifade ediyor: *“Sadece kendin için çalışırsan, kendisi için yayılan hayvan gibi olursun, insanlık için çalışırsan Allah’ın sevgili kullarından biri olursun”.*

Dolayısıyla, Allah’ın sevgili kulu olabilmek için insanlık için çalışmak gerektiğinden bahsediyor.

Bizim en büyük düşmanımız nefsimiz olduğunu her zaman söyleyip duran düşünürümüz Abay, bu eserde yine nefis üzerinde durmaktadır.

Myktymyn dep maktanba, akyl bilsen,
Mykty bolsan, özinnin napsindi jen (Kazak Adebieti, 2015: 99).

*“Güçlüyüm diye haykıрма, aklın varsa,
Gerçekten güçlüysen eğer
Çalış, nefsinden üstün olmaya”.*

Din ve eğitimi bir birinden ayrılmaz gereklilikler olduğunu düşünen Abay 25. sözünde çocukların eğitimi için şu ifadeleri kullanmıştır: *“Çocukları okutmak önemli, sadece (Allah’a) kulluğu ve Türkü tanımayı düzgün öğrense yeterlidir.”*

Yani şair burada ilim öğrenmek için ilk önce Allah’ı tanımamız gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır. Kapir közdin dünyeye aranı ülken,

*Algan saiyn dünyeye toiar ma eken?
Qanwa tiri jurse de,ölgen küni,
Özge közben birdei aq bolady eken, (Kazak Adebieti, 2015: 273).*

*Bu bizim açgöz olmaya meyil,
Dünyayı aşırı seven gözümüz
Ne zaman tam anlar acaba
Ne kadar dünya peşinden koşsak bile
Kabirde hep aynı durumda olacağımızı,-*

Abay'ın diğer eserlerinden biri "Eskendir" adlı eseridir. Bu eserde yazar nefsinin esiri olan padişah Aleksandr Makedonski hayatını ve yaşadıklarını anlatarak kötü karakter üzerinde düşüncelerini ortaya koymaktadır. Ve bu şekilde yapmamamız gereken hareket ve tavırları da bize anlatmaya çalışmaktadır. Örneğin burda yazar açgözlülüğü ifade etmektedir:

*Sumdykpenen asker jinap qarulandy,
Jaqyn jerge jau bolyp tura attandy.
Kop eldi kütinbegen qyrdy-joidy,
Handy öltirip qalasyn tartyp aldy(Kazak Adebieti, 2015: 272).*

Hararetle askerleri topladı,

Yakın yerdeki tüm halkı

Yerle bir etti.

Padişahı öldürdü,

Şehri aldı...

İlim ve sanatın insanlara yararlı olabilmesi için, onların öncelikle Allah'ın dinine itaat etmeleri lazım, çünkü inanç insanlardan iyi şeyler yapmalarını talep eder demektir. İlimden kasıt kişinin kendisine lazım olacak kadar dinini öğrenmesidir. Bu her Müslüman için farzdır. Çünkü bilgisiz itaat olmaz.

İncelenen metinlerde dini değerlerden “Allah’a kulluk”6 kez görülmektedir, “Nefisten Korunmak” ise 4 kez metin içerisinde yer almaktadır. Toplamda işlenen dini değerler sayısı 10 olup, Allah’a kulluk daha çok metinlerde geçtiği görülmüştür.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan çalışmada Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığının hazırladığı 7,8,9. Sınıf Kazak Edebiyatı Ders kitabında yer alan Abay Kunanbayev eserleri değerler açısından incelenmiştir.

İnceleme sonucunda,

Bireysel (29):akıl(9), bilim(6), azim(5),istek(4), merak(3),irade(2).

Millî (13): söz kültürü (11),sosyal adalet (2).

Evrensel (19):adalet (5), ar-namus (4), merhamet (3), birlik (3), sevgi (2), kadına değer (2).

Dinî (10):Allah’a kulluk (6), nefisten korunmak (4) olmak üzere toplam 16 farklı değer tespit edilmiş ve bu değerlerin 71 kez metinlerde yer aldığı görülmüştür.

İncelenen metinlerde işlenen değerlerin işlenme oranlarının farklı olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, metinlerde Bireysel değerlerin daha fazla işlendiği görülmektedir.

Araştırmayı, sorgulamayı, akıl ve insani değerleri daima öne alan, bilim ve teknolojiyi ülkenin milli çıkarları için kullanacak nesiller yetiştirmek için Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 10 kök değer belirlenmekte ve öğrencilere kazandırmak amaçlanmaktadır. Kök değerler şunlardır: Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik .

Kazakistan ders kitabındaki değerler ile karşılaştırdığımızda örtüşen noktalar öz denetim, azimli olma, çalışkan olma, merhametli olma gibi unsurlar ortak amaç niteliğini taşımaktadır. Ancak, 10 kök değer sırasına göre adaletli olma ilk sırada yer alırken Kazak edebiyatı ders kitabında bilgili olma üzerendedaha çok durulmuştur. Kazak edebiyatının önde gelen temsilcisi olan Abay, büyük şairliği yanında, Kazakistan’ın toplum ve edebiyat yapısı hakkında bilimsel araştırmalar yapan önemli bir araştırmacıdır. Adalet ve insanlık, sanat ve bilim için mücadele etmiş, kadının toplum içindeki yeri ve özgürlüğü, şiir ve bütün sanat ürünlerinin değeri üzerinde önemle durmuştur. Abay eserlerinde, çağdaş düşüncüyü yorumlama ve dile getirme gücünü göstermiştir. Onun, eski ile yeniyi şiirinde birleştirme ve bunu Kazak

geleneksel hayat tarzının kendisine özgü unsurlarıyla süsleme başarısı, Abay'ı milli olmaktan öte, evrensele de taşımıştır.

Yaşam sürecini başlamasından itibaren insanoğlu her zaman eğitim kavramıyla iç içe olmuştur. Gelecek nesillerini belirli değerler ölçüsünde yetiştirmesini hayal etmiş ve bu yolda çok çaba sarf etmiştir. Günümüzde Türkiye ve Kazakistan'ın kültürel yakınlığının temeli aynı değerler kaynağından beslenmiş olmasından gelmektedir. Türkiye ve Kazakistan'ın kanunları, eğitim sistemleri ve öğretim programları incelendiğinde değerlerin ve değerler eğitiminin yer aldığı açık bir şekilde görülmektedir. Değerlerin aktarımı, metinlerden ve metin altı sorularından hareketle örtük program dâhilinde gerçekleştirilmektedir. Öğrencide bilinç oluşturma beklenen değerlerin, anadil derslerinde ne ölçüde verilebildiğinin aynı köklere sahip iki devlet açısından karşılaştırılması ile değerler eğitime ve ders kitaplarına farklı bakış açıları geliştirecektir. Çalışma, ortaokullarda okutulan Kazak Edebiyatı ders kitaplarını Türkiye'deki 10 kök değerle karşılaştırmalı olarak ele almasıyla farklı bir yere sahip olacaktır.

KAYNAKÇA

- ABDEZULY, Qanseyit - TURSINGALIEVA, S.C, "Kazak Adebieti. Hrestomatia" , Astana, Arman- PV, 2012.
- AKHMETBEKOV, Amanzhol, Dostoyevski'nin Varoluşçuluk Düşüncesi ve Abay Kunanbayev'e Etkisi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.
- ARAL, Duygu, Milli Eğitim Bakanlığının Hazırladığı 6.Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Değerler Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2008.
- AYAN, Ekrem, Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler, Ankara, 2017.
- AYMUHAMBET, J.A.- Baytanasova AYTANASOVA, K.M.- JUMAGULOV, S.B. (2016), Kazak Adebieti, Jazuwy baspasy, Almaty.
- BAKENOVA, Gulchehra, - TURSINGALIEVA, S.C, "Kazak Adebieti", Astana, Arman- PV, 2015.
- BAŞARANOL, Veli, Ortaöğretim İngilizce Ders Kitaplarının Temel Değerler Açısından İncelenmesi.Yayınlanmış Yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2017.
- BAZARKULOVA, Aida, Abay Kunanbayoğlu'nun Şairliği. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2019.
- BOWEN, Glenn, Document Analysis as a Qualitative Research Method, Vol.9, No.2, pp.27-40, 2009.
- ÇAPAOĞLU, Erhan, Ortaokul 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Şiirlerde

- Yer Alan Değerler. Yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2014.
- DOĞAN, Bahar ve GÜLÜŞEN, Ayşe, Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Değerler Bakımından İncelenmesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 75-102, 2011.
- DUISEBAYEVA, Dinara, Mehmet Akif Ersoy'un "Safahat" ile Muhtar Auezov'un "Abay Yolu" Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- EFENDİOĞLU, Süleyman, "Kazak Türkçesi ve Kazak Edebiyatı Üzerine Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmalar", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi , S.61, Aralık 2018, s.162-213
- ERDEM, Tevfik, "Abay Yolu Romanının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi", Bilig, S.17, Bahar 2001, s.8-9
- ESEMBEKOV, Temirgali- ŞENGÜN, Aygöl, "Abay Kunanbay Şiirlerinin Metinlerarasılık Potansiyeli", Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, S.5, Ocak 2018, s.95
- GÜVEN, Ahmet Zeki, Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde değerlerin kullanımı, Palet Yayınları, Konya, 2014.
- HAZIM, Sümeyye, Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Yer Alan Hikâye ve Roman Metinlerinin Değerler Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, 2019.
- HOPAÇ, Mustafa, Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbaev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme, Akademik bakış dergisi, S. 37, Ağustos 2013, ss.1-11.
- KALIYEVA , Aizat, Türkçe ve İngilizce Ders Kitaplarında Değerler Eğitimi.

Yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2015.

KANAGATOVA, Akbota, Türkiye ve Kazakistan'da 5. Sınıfta Okutulan

Türkçe , Kazak Edebiyatı , Rus Dili Ve Edebiyatı Ders Kitaplarındaki Metinlerin Değerler Bakımından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2018.

KARAMAN, Mehmet Han, Ortaokul Ana Dili Ders Kitaplarının Türk Dünyası

Kültür Unsurları Bakımından İncelenmesi: Türkiye- Kazakistan Örneği.Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.

KAYMAK, Ali,Abay Kunanbay'ın "Qalın Elim Qazağım" Örneğinde Kazak

Türkçesi Fiil Çekim Ekleri.Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Niğde, 2007.

KINACI, Cemile, "Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler" , Gazi

Türkiyat, Bahar 2018, S.22, s. 268

KİBAR, Zafer,"Abay'ı Doğru Anlamak" , Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi:

Gönül Sultanları Buluşması. Mayıs 2014, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB)., ss.544-546

KOÇ, Muammer, 8.Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Değerler

Bakımından İncelenmesi. (1981 ve 2006 Türkçe Öğretim Programlarına Göre Hazırlanan Ders Kitapları) Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2013.

KOLDASBAYEVA, Gulim , Türkiye ve Kazakistan'da Okutulan 7. Sınıf

Türkçe, Kazakça ve Rusça Ders Kitaplarındaki Metinlerin Değer İletimi Açısından Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2019.

MAKPYRULI, S.- KYRAUBAIKYZY, A.- KURMANBA, K. (2016), Kazak

Adebieti, Mektep baspasy, Almaty.

MUHAYAEVA, Banu, Abay Şiirlerinin Muhteva ve Şekil Bakımından

İncelenmesi, Bilig, S.6, ss.224-247, 1997.

ÖNAL , Kamil, İnce Memed , Abay Yolu, Ötgen Künler Romanları

Örneğinde Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Özbek Türkçesinde Karşılaştırmalı Çekimli Fiiller. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , İstanbul, 2016.

SARI, Deniz, Türkçe Ders Kitaplarındaki Şiirlerin değerler Bakımından

İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir, 2019.

SERİKKHANKYZY, Saltanat, Türkiye ve Kazakistan'da Okutulan 6. Sınıf

Türkçe, Kazak Edebiyatı , Rus Dili Ve Edebiyatı Ders Kitaplarının Değerler Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2018.

SOMUNCU, Selim, İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Edebî

Metinlerin Temel Evrensel Değerleri İçermesi Bakımından İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi. Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı , Afyonkarahisar, 2008.

ŞEN, Ülker, Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İlettiği

Değerler Açısından İncelenmesi, KKTC: Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu, 2008.

TARHAN, Nevzat, Değerler Psikolojisi ve İnsan “Güzel insan Modeli”, Timaş

Yayınları, İstanbul, 2017.

TURSYNGALIEVA, S.C, - RYSKELDIEVA, G.D, “Kazak Adebieti”, Arman-

PV baspasy, Astana, 2012.

ULUSOY, Kadir , “Farklı Yönleriyle Değerler”, Pegem Akademi Yayınları,

Ankara, 2016.

URFA, Ömer, Türkiye ve Azerbaycan'daki Ders Kitaplarında Yer Alan

Metinlerin Değer İletimi Bağlamında İncelenmesi.Yüksek Lisans Tezi.
Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Anabilim
Dalı Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Denizli, 2019.

UYGUR, Ceyhun Vedat , "Kazakların Büyük Dahisi Abay", PAAtt Eğitim Fak.
Dergisi, 1997, S.2, s.1-5

UYSAL, Enver, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi
Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı 1, Ss.51-69, 2003.

YAZICI, Mehmet, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”
Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi . Cilt: 24, Sayı 1. Ss. 209-223,
2014.

YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma
Yöntemi, Seçki Yayıncılık, Ankara, 2005.